

PAPER DETAILS

TITLE: Kudüs Rum Patrikhanesi

AUTHORS: Ihsan SATIS,Muhammed CEYHAN

PAGES: 675-712

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/966624>

KUDÜS RUM PATRİKHANESİ

İHSAN SATIŞ* - MUHAMMED CEYHAN**

GİRİŞ

Rum milletin başpapazlarına patrik, patriğin oturduğu yere de patrikhane denir. Patrik kelimesi Rumca aile manasına gelen *patria* ile hükmetmek manasında olan *archein* kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Patrikhane, patrikliğin kurulmasıyla ortaya çıkmış olup, 381 yılında toplanan İstanbul Konsili'nden sonra kurulmuştur¹. Konstantiniye Piskoposluğu, Büyük Theodosios (D.347-Ö.395) zamanına kadar yönetsel olarak *Hareclea Metropolitliği*'ne bağlı bulunmaktaydı. 325 yılında İznik Konsili'nde üç metropolitlik saptanmasına ve Kudüs'e *şeref payesi* verilmesine rağmen Konstantiniye'den söz edilmemiştir². İmparator Theodosios ülkede dini idarenin denetlenmesi ve faydalanılması için önce Konstantiniye'yi Roma İmparatorluğu'nun ikinci başkenti ilan etmiş, ardından belli başlı piskoposlar arasında ismi dahi geçmeyen Kostantiniye'yi patriklik statüsüne yükseltmiştir. Böylece Kosntantiniye Piskoposluğu, Hareclea Metropolitliği'nin denetiminden çıkmış olup, bağımsız olmuştur³. Ayrıca Konstantiniye Patrikliği, kilise hiyerarşisinde Roma'dan hemen sonra ikinci sırada yerini almıştır. Bu dönemde toplam dört tane patrikhane bulunmaktaydı. Bunlar sırasıyla: Roma, Konstantiniye, İskenderiye ve Antakya patrikhaneleridir. Bu patrikhanelere 451 yılından sonra Kudüs Patrikliği ve 1589 yılından sonra da Moskova Patrikliği eklenmiştir⁴. Yeni düzende patrikhanelerin sırası şöyle olmuştur: Roma, Konstantiniye, İskenderiye, Antakya ve Kudüs⁵.

* Dr., Tunceli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Tunceli/TÜRKİYE, ihsansatis@hotmail.com

** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, muhammedceyhan83@gmail.com

¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II., İstanbul 1983, s. 758, 760.

² Mehmet Çelik, *Türkiye'nin Fener Patrikhanesi Meselesi*, İzmir 1998, s. 54; Alparslan Yalduz, "Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII/2, 2003, s. 290.

³ Settar F. İksel, "İstanbul Rum Patrikhanesi", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, XI/62, Kasım 1972, s. 23.

⁴ F. van den Steen de Jehay, *De La Situation Legale Des Sujets Ottomans Non-Musulmans*, Brüksel 1906, s. 82.

⁵ Claude Delaval Cobham, *The Patriarchs of Constantinople*, Cambridge University Press 1911, s. 8.

Umumi patrik unvanını almış olan bu dönemdeki patriklik, imparator tarafından *piskoposluk* halinde kurulmuş ve *Konstantiniye başrahibi* unvanını almıştır. Daha sonraki zamanlarda patrik unvanına *Konstantiniye Başpiskoposu* unvanının önüne geçmesi, ilk kuruluşunda patrikhanenin piskoposluk halinde kurulmasından ileri gelmektedir⁶. Honigmann, bu dönemde patrikliğin gerçek manada dinî derecesinin belirlenmediğini belirtmektedir⁷. Kaldı ki Hristiyanlık tarihinde Konstantiniye Patriği kendisini *Havariyyun* makamında bulunan patriklerden sayamaz. Çünkü Kudüs, Antakya, İskenderiye ve Roma, Hristiyanlığın ilk dönemlerinde Aziz Paulus'un ve Aziz Petrus'un kiliseler kurduğu, ilk cemaatleri oluşturduğu, apostolik piskoposluklardır, yani birer resulün kürsüsü üzerinde oturduklarına inanılır. Konstantiniye'ye de havariyyundan kimse gelmediği için, Konstantiniye Piskoposu bir resulün yani havarinin sandalyesi üzerine oturduğunu gerçekte hakıyla iddia edemez⁸.

Osmanlı Devleti'nde Rum Patrikliği olarak İstanbul, İskenderiye Antakya ve Kudüs olmak üzere toplam dört Rum Patrikhanesi bulunmaktadır. Bu patrikhanelere bağlı olarak da 88 metropolit vardır. Bu rakamlar devletin genişlemesine paralel olarak arttığı gibi devlet içerisinde Rum Patriklerinden birinin diğerine bağlanmasıyla da değişebilmektedir. Nitekim 1804/5 yılında Kudüs, Antakya, İskenderiye ve İstanbul Rum Patrikleri, Kıbrıs ve Tur-ı Sina Serpiskoposlukları ve 33 piskoposluk ile 96 metropolit varken; 1832/3 yılında 33 piskoposluk ve 84 metropolit olmak üzere toplam 117 ruhani bölge bulunmaktadır⁹.

Osmanlı topraklarında en eski dört bağımsız Rum Ortodoks Patrikhanesinden biri olan Kudüs Rum Patrikhanesi, Filistin'in en eski ve en büyük kilisesi olarak Kudüs Patrikleri arasında en yüksek statüye sahiptir. Bu patrikhane hakkında ülkemizde özgün bir çalışma olmayıp, Rum Patrikhaneleri hakkında yapılan birkaç çalışma da İstanbul Rum Patrikhanesi'nin Fatih Sultan Mehmet tarafından ihya edilmesi ve patrikhanenin siyasi faaliyetleri üzerinde yoğunlaşmıştır¹⁰. Literatürde Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin sosyal, ekonomik ve hukuki durumları üzerinde yapılan çalışmalarda da patrikhane hak-

⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, s. 758-759.

⁷ Ernest Honigmann, "Juvenal of Jerusalem", *Dumbarton Oaks Papers*, V., 1950, s. 271-272.

⁸ İlber Ortaylı, "Ortodoks Kilisesi", *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, İstanbul 2010, s. 14; Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, s. 758-760.

⁹ M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi-Mit ve Gerçek*, İstanbul 2007, s. 151.

¹⁰ Bkz. Cavide Isıksal, "Osmanlı İmparatorluğu İdaresinde İstanbul Rum Patriklerinin Tam Listesi ve Siyasi Faaliyetlerinden Örnekler", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, S. 18, Nisan 1969, s. 39-47; Şahabettin Tekindağ, "Osmanlı İdaresinde Patrik ve Patrikhane", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, S. 1, Kasım 1967, 52-55; M. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhânesi ve Türkiye*, İstanbul 1996; Bülent Atalay, *Fener Rum Patrikhanesinin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, İstanbul 2001; Adnan Sofuoğlu, *Fener Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul 1996; Seyfi Yıldırım ve Adnan Sofuoğlu, *Siyasi Faaliyetleriyle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi*, Ankara 2010; Ahmed Refik, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, No: 8 (85), İstanbul 1341, s. 73-84; Emruhan Yalçın, "II. Meşrutiyet Döneminde Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 45, Bahar 2010, s. 157-176.

kında kısmî bilgiler bulunmaktadır¹¹. Bu amaçla çalışmamızda; Osmanlı arşiv vesikalarına ve patrikhaneye ilgili bir kısım yerli ve yabancı literatürdeki çalışmalara dayanarak, Kudüs Rum Patrikhanesi'nin kuruluşu, patrikhanenin genel yapısı hakkında bilgi verilmiş ve ek olarak 1875 yılında patrikhane hakkında çıkarılan nizamnamenin transkripsiyonu yapılmıştır. Ayrıca buna ilaveten kuruluşundan günümüze kadar Kudüs Rum Patriklerinin tam listesi, patriklik dönemleriyle birlikte verilmiştir. Bilindiği gibi Osmanlı arşiv vesikalarında Osmanlıca imla ile yazılmış olan yabancı şahıs isimlerinin Latin alfabesiyle nasıl yazılabileceği önemli bir sorundur¹². Bu amaçla çalışmamızın Osmanlı dönemi Kudüs Rum Patrikleri hakkında araştırma yapan araştırmacılara katkı sağlaması için patrik isimleri üç dilde hazırlanmıştır.

1. PATRİKHANENİN TARİHSEL GELİŞİMİ

M.S. 55 yılında Aziz İakovas tarafından Kudüs Kilisesi'nin kurulmasıyla, patrikhane-nin temeli atılmıştır¹³. Kudüs Piskoposu idarî yönden Filistin Kayseriyesi Metropolitliği'ne bağlı, Filistin Kayseriyesi Metropolitliği de Antakya Kilisesi'ne bağlıydı¹⁴. Kudüs Kilisesi, 422 yılında yönetim bakımından Roma'dan ayrılarak İstanbul Rum Patrikhanesi'ne bağ-lanmış ve kısa bir zaman sonra da İstanbul'dan ayrılarak tamamen bağımsız olmuştur¹⁵. Bağımsız olan Kudüs Kilisesi, Eski Kudüs'te asla etkili siyasî bir alana sahip büyük bir kilise olmamıştır. Fakat her zaman İsa'nın öğrenildiği, onun acı çektiği ve göğe yükseldiği kutsal yer olarak kabul edildiğinden evrensel Hristiyan imajında farklı bir sembolik etkiye ve öneme sahip olmuştur. Kilise en önemli *patristic* evresinde İsa'nın çarmıha gerildiği, gö-müldüğü ve yeniden dirileceği yer üzerinde İmparator Konstantin tarafından inşa edilen Kamame Kilisesiyle (*The Lord Sepulchre* ve *Holy Sepulchre*) milletlerarası etkili dinî canlanma merkezi olmuştur¹⁶.

¹¹ Bkz. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul 1990; Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler-Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Ankara 2001; Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara 1996; Gazi Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hristiyanların Sosyal ve Dini Hayatları (1856-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.

¹² Yabancı şahıs isimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İskender Türe, *Yabancı Şahıs İsimleri*, İstanbul 2003.

¹³ Yorgo Benlisoy-Elçin Macar, *Fener Patrikhanesi*, Ankara 1996, s. 10.

¹⁴ Mehmet Çelik, *Süryani Kilisesi Tarihi*, İstanbul 1987, s. 136.

¹⁵ Yavuz Ercan, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", *Yeni Türkiye*, VI/32, Ankara 2000, s. 402.

¹⁶ John A. McGuckin, "Jerusalem, Patriarchate of", *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, I., Sussex 2011, s. 349. Kilise hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. A. Willis Robert ve F. R. S., *The Architectural History of Church of the Holy Sepulchre at Jerusalem*, New York 1918.

II. yüzyılın başından itibaren ortaya çıkan İsa'nın tabiatıyla ilgili kristolojik tartışmalar¹⁷ neticesinde 451 yılında toplanan Kadıköy Konsili Monofizit doktrinin taraftarlarını lanetleyince Doğu Roma, Kudüs'teki kutsal yerlerdeki bağını ileri sürerek Doğu Kilisesi'nin yerel hiyerarşisinde Kudüs Piskoposluğu'nu müstakil bir patriklik statüsüne getirdi¹⁸. Böylece Kudüs Rum Patrikhanesi kurulmuş ve ilk patrik olarak Juvenalios ya da Juvenal (Patrikliği 451-458) atanmıştır. Esasen Juvenal, 431 Efes Konsili'nde Kudüs'ü patriklik statüsüne getirmek için çok uğraşmış, konsilden sonra bizzat İmparator II. Theodosios'la (408-450) görüşmesine rağmen bu amacını gerçekleştirememiştir¹⁹.

Modern çalışmalar Kudüs Rum Patrikhanesi'nin ilk patriği olarak Juvenal'i kabul etmesine rağmen gerçek manada Kudüs başpiskoposlarının ilk kez resmî olarak ne zaman *patriklik* unvanını aldığı tespit edilememiştir. Çünkü giriş bölümünde de belirtildiği gibi patriklik ilk başta piskoposluk gibi teşekkül ettiğinden dolayı bu unvan farklı şekillerde kullanılmasına rağmen açıkça dinî derecesi belirlenememiştir²⁰.

Patrik Juvenal'dan Patrik Sophronios (P.634-638)'a kadar Kudüs Rum Patrikhanesi'nde toplam 13 patrik görev yapmıştır. Ancak bu 13 patriğin döneminde patrikhane ile ilgili bilgiler çok sınırlıdır. Tek bildiğimiz 614 yılında Kudüs İranlılar tarafından işgal edilince patrikhanenin merkez olarak kullandığı Kamame Kilisesi'nin yakıldığıdır. Yıkılan kilise Patrik Modestus (632-634) önderliğinde yeniden inşa edilmiştir²¹.

Kudüs, yaklaşık yedi asır Roma hâkimiyetinde (M.Ö. 63- M.S. 638) kaldıktan sonra 638 yılında İslam hâkimiyetine girmiştir. Müslümanların Kudüs'e hâkim olmasıyla birlikte gerek Kudüs Rum Patrikhanesi gerekse Hristiyanlıkta önemli bir yere sahip olan Kutsal Yerler'de Bizans yönetimi ortadan kalkmış ve Müslüman hâkimiyeti başlamıştır²². 638 yılının Şubat ayında beyaz bir deve üstünde Kudüs'e gelen Halife Hz. Ömer'i karşılayanlar arasında Kudüs Rum Patriği Sophronios da bulunmaktaydı. Patrik Sophronios her ne kadar şehrin Müslümanların eline geçmesine engel olmaya çalışmışsa da bunu başaramamıştı. Buna rağmen Hz. Ömer şehirdeki Hristiyanların canlarına dokunulmayacağını, ibadetlerinde serbest olacaklarını, kilise ve ibadethanelerinin korunacağını ifade eden meşhur fermanını Patrik Sophronios'a vermiştir²³. Bu fermanla birlikte İslam tarihinde

¹⁷ Mehmet Aydın, "Hristiyanlık", *TDE İslam Ansiklopedisi*, XVII., İstanbul 1998, s. 354.

¹⁸ Oded Peri, *Christianity under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times*, Boston 2001, s. 41.

¹⁹ Adrian Fortescue, *The Orthodox Eastern Church*, Londra 1908, s. 26-27.

²⁰ Ernest Honigmann, a.g.m., s. 271-275.

²¹ J. R. Macpherson, "The Church of the Resurrection, or of the Holy Sepulchre", *The English Historical Review*, VII/27, Temmuz 1892, s. 418.

²² Moshe Gil, *A History of Palestine 634-1099*, İbranice'den Çev. Ethel Broido, New York 1997, s. 53.

²³ Steven Runciman, *A History of the Crusades-The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem*, I., New York 1951, s. 3; Arif el-Arif, *El-Mufasssal fi Tarihü'l-Kudüs* (المفصل في تاريخ القدس), Kudüs

patrikhanenin ilk resmi statüsü belirlenmiştir. Fermana göre, Kudüs bölgesindeki ve Tur-ı Zeytun(Zeytin Dağı)'daki rahiplerin patrikhaneye bağlı olduğu, Hristiyanların cizye vermek koşuluyla himaye edilecekleri bildirilmiştir. Ayrıca patrikhaneye bağlı patrik de cizye ve benzeri vergilerden muaf tutulmuştur²⁴.

638 yılında Patrik Sophronios'un ölümünden sonra patriklik makamı belli bir süre boş kalmıştır. Bu boşluk sırasında patrikhanenin işlerini Heshbon Piskopusu Theodore yürütmüş ve 680-681 yılları arasındaki III. İstanbul Konsili'ne (*The Trullanum Council*) katılmıştır. Ancak Theodore gerçek manada patrik değil piskopostu ve bir kaynağa göre Müslümanlar tarafından 680 yılında Kudüs'ten 2000 mil uzak bir yere sürgün edilmişti. Nihayetinde Sophronios'dan sonra gerçek manada Kudüs Patrikhanesine II. Anastasios (?-706) patrik olmuştur²⁵.

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Müslümanların Kudüs'e hâkim olmasıyla Kudüs Rum Patrikhanesi ve İstanbul Rum Patrikhanesi arasındaki bağlantı kopmamış ve Kudüs'ten konsillere temsilci gönderilmiştir. 692 yılındaki İstanbul Konsili'ne de Patrik Johannes'in temsilcisi olarak Anastasios katılmıştır²⁶.

İslam hâkimiyetinde Kudüs'te patrikhaneye ve Hristiyanlara hoşgörülü davranılmış olup, serbestçe ibadet etmeleri sağlanmıştır. Nitekim Kudüs Rum Patriği Theodosios (862-878), Konstantiniye Patriği Ignatius'a bir mektup gönderip, Müslüman yetkililerinin adil olduklarını, kendilerine hiçbir fenalık yapmadıklarını ve zorbalıkta bulunmadıklarını ifade eder. Ancak Hristiyanlar Fatımiler döneminde zaman zaman bazı hücumlara maruz kalmışlardır. Bunun sebebi Runciman'ın ifadesiyle onların iktisadi bakımdan çok iyi durumda bulunmaları, kibirlenmeleri ve kendileri hakkında çıkarılan düzenlemelere uymak istememeleriydi. Mesela, Kudüs Patriği John (964-966), İmparator Nicephorus'u Filistin üzerine yürümeye teşvik etmiştir. Fakat bu şekilde bir ihanet Müslümanların hoşgörüsünü aşmış ve patrik tutuklanarak, öldürülmüştür²⁷. Yine Fatımi Halifesi Hâkim (996-1020), 28 Eylül 1009 tarihinde Paskalya Yortusu'nda patrikhane için çok önemli olan Kamame Kilisesi'nin tahrip edilmesi emrini vermiştir²⁸. Bu tahriple birlikte kilisedeki dinî değer ta-

1999, s. 97; A.S. Tritton, *The Caliphs and Their Non-Muslim Subjects-A Critical Study of the Covenant of 'Umar*, Oxford University Press 1930, s. 39.

²⁴ BOA, Bâb-ı Asafî Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Kilise Defterleri (A.DVNS. KLS. d), No: 8, s. 7; BOA, A.DVNS. KLS. d, No:9, s. 5; BOA, A.DVNS. KLS. d, No:10, s. 5; BOA, HAT, 1516/47.

²⁵ Moshe Gil, *a.g.e.*, s. 456.

²⁶ Amnon Linder, "Christian Communities in Jerusalem", *The History of Jerusalem-The Early Muslim Period 638-1099*, Edr. Joshua Prawer-Haggai Ben-Shammai, New York University Press 1996, s. 130.

²⁷ Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 27, 30.

²⁸ Charles Warren, *The Temple or the Tomb*, Londra 1880, s. 30-31; J. R. Macpherson, *a.g.m.*, s. 419, 436; Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 35.

şıyan eşyalar, döşemeler yağmalanmıştır. Bu olay hem Doğu'da hem de Batı'da oldukça büyük akislere sebep oldu. Ancak Hâkim'in halifelığının sonunda Hristiyanların maruz kaldığı durumlardan vazgeçildiği gibi, halefleri hanedanlığın sonuna kadar evvelce mevcut olan son derece geniş hoşgörü geleneğini yeniden kurmuşlardır²⁹. Nitekim 1036'da Hali-fe Mustansır Billâh, Kamame Kilise'nin yeniden inşası için Doğu Roma İmparatoru IX. Monomachus'a izin vermiştir³⁰.

1099 yılında Godfrey de Bouillon ve Raymond de Toulouse yönetimindeki Haçlılar, Kudüs'ü aldılar ve Kamame Kilisesi'nde zaferlerini kutladılar³¹. Haçlılar, başlangıçta Doğu Hristiyanlarının ibadet usullerini kaldırarak, Latinler dışındaki tüm Hristiyan ruhanileri aforoz etmişlerdir. Bunların Kutsal Yerler'e girmelerini ve ibadet etmelerini de yasaklamışlardır³². Kudüs'te Latin kralığı kurulunca Kudüs Rum Patriği sürgün edilmiş ve onun koltuğuna Arnoul ya da Arnulf (1112-1118) adında bir papaz ilk Latin Patriği olarak atanmıştır³³. Bundan dolayı pek çok Ortodoks Hristiyan, Katolik olmak zorunda kalmıştır³⁴. Rum Patriği'nin sürgün edilmesiyle birlikte Kudüs Rum Patrikhanesi'nin sürgün yılları başlamıştır. Bu yıllar içinde patrik atamaları devam etmiş olup, patrikler Konstantiniye'de ikamet etmişlerdir.

Kudüs Rum Patrikhanesi'nin sürgün yılları, Salahaddin Eyyubi'nin Kudüs'te Haçlı hâkimiyetine son vermesine kadar sürdü. Eyyubiler'in Hitin Savaşı'nda Latin kuvvetlerini bozguna uğratmasıyla Kudüs ve Filistin'in kapıları açılmış olup, 2 Ekim 1187'de şehir fet-hedilmiştir³⁵. Kudüs'ü alan Salahaddin'in ilk hareketi, Hristiyanlar için dünyada en kutsal yer kabul edilen ve patrikhanenin eski merkezi olan Kamame Kilisesi'nin üç gün süreyle kapatılması emri oldu. Bu karar patrikhanenin ve Hristiyanların kaderinin görüşüleceği üç günün izniydi. Bu üç gün zarfında Salahaddin ve danışmanları Hristiyanların ve Kamame Kilisesi'nin durumunu görüştüler. Danışmanlarından bazıları Kudüs'e hac ve ziyaret amacıyla gelen Hristiyanları engellemek için kilisenin yıkılmasını istedi. Ancak Salahaddin, Hz. Ömer'in yolundan giderek kilisenin yıkılması yolundaki tekliflere kulak asmayarak, kiliseye

²⁹ CL. Cahen, "Zimme", *MEB. İslam Ansiklopedisi*, XIII., İstanbul 1986, s. 569.

³⁰ Robert Ousterhout, "Rebuilding the Temple Constantine Monomachus and the Holy Sepulchre", *Journal of the Society of Architectural Historians*, XLVIII/1, Mart 1989, s. 68.

³¹ John M. Lundquist, *The Temple of Jerusalem-Past, Present, and Future*, 2008, s. 160.

³² Işın Demirkent, "Kudüs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVI., Ankara 2002, s. 330.

³³ Samuel J. Kuruvilla, "The Politics of Mainstream Christianity in Jerusalem", *History Studies*, Middle East Special Issue 2010, s. 201; August C. Krey, *The First Crusade-The Accounts of Eye-Witnesses And Participants*, Londra 1921, s. 12.

³⁴ A. L. Tibawi, "Jerusalem under Islamic Rule", *Jerusalem The Key to World Peace*, Islamic Council of Europe 1980, s.145.

³⁵ Işın Demirkent, "Hitin Zaferi ve Kudüs'ün Müslümanlarca Fethinin Batı'daki Akisleri", *Belleten*, LII/205, Ankara 1989, s. 1547.

zarar verilmesini yasakladı³⁶. Ayrıca Abū'l-Farac, Salahaddin'in önce kilisede dört Frank rahibini bırakarak kilisenin idaresini onlara verdiyse de kısa bir zaman sonra kilisenin idaresini Rum Patrikliği'ne verdiğini belirtmektedir³⁷.

Salahaddin Eyyubi, Hz. Ömer'in yolundan gidip Sophronios'a verilen teminatın bir benzerini o zamanki Rum patriğine vermiştir. Araştırmalarımız sonucunda Rum patriğine verilen bu teminatın bir nüshası Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde tespit edilmiştir. Esasen Osmanlı padişahlarının Kudüs kadısına gönderdikleri hüküm ve fermanlarda, muhtevasına girilmeden böyle bir teminattan bahsedilmektedir³⁸. Fermanın içeriğinde hangi Rum patriğine verildiği belirtilmemişse de kanaatimizce ferman patrikhanenin sürgün yıllarından sonraki ilk patriklerinden birine verilmiştir. Patrikhanenin sürgün yıllarından sonra atanan ilk patrik 1190-1191 yılları arasında görev yapmış olan Dositheos'dur. Dolayısıyla bu ferman sürgün yıllarından sonraki ilk patrik olan ya Dositheos'a ya da aynı yılda patriklik yapmış olan Marcus'a (Mark) verilmiştir. Nitekim Patrik Marcus'tan sonra patrikhaneye 1223 yılına kadar patrik ataması yapılmamıştır.

Salahaddin'in Kudüs Patriğine verdiği fermana göre, Kamame Kilisesi Rum patriğinin huzurunda açılacak ve ziyarete gelen Efrenc rahiplerinin yanında belli bir kimse olmadıkça kiliseye girilmeyecektir³⁹.

Kudüs'te Hristiyanlığın en kutsal mabetleri olan Sitt-i Meryem Makberi, Beytül-lahm Kilisesi ve Kamame Kilisesi'nde Rum cemaatinin koruyucusu ve muhafızı, Kudüs Rum Patrikhanesi'dir⁴⁰. Kudüs'te Eyyubilerin hâkimiyetinden sonra başlayan Memluk hâkimiyetinde Patrikhane, kutsal mekânlardaki haklarını korumak için Latinlerle mücadeleye etmiştir. Haçlı Seferlerinin bitmesiyle Latinler Kudüs'ü terk etmişlerdi. Memluk hâkimiyetinde Hristiyan cemaatleri olarak Rum, Ermeni, Süryani, Kıpti, Habeş, Gürcü ve Sırplar bulunmaktaydı⁴¹. Sultan II.Baybars döneminde (1309-1310) 1309 tarihli bir fermanla Fransiskanlardan başka hiçbir Frenk rahibinin, gerek Sion (Zion) Dağı'nda gerek

³⁶ Malcolm Cameron Llyons ve D. E. P. Jackson, *Salahaddin-Kutsal Savaşın Politikaları*, Çev. Zehra Savan, İstanbul 2006, s. 335; Maher Y. Abu-Munshar, *Islamic Jerusalem and its Christians-A History of Tolerance and Tensions*, Tauris Academic Studies, Londra-New York 2007, s. 155.

³⁷ Gregory Abū'l-Farac, *Abū'l-Farac Tarihi*, II., Haz. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999, s.446.

³⁸ "...Hz. Ömer radiyu'l-lahu te'âla 'anhu hazretlerinden olan ahidnâme-i hümayûn ve merhûm melik Salahaddin zamanından berû virilen evâmîr-i şerîfeleri mucibince...". Bkz. BOA, Kâmil Kepeci Tasnifi Piskopos Mukâtaası, No: 2539, s. 2; Karakoç Sarkis, *Külliyât-ı Kavânîn*, Belge No: 2606.

³⁹ BOA, HAT, 1516/47.

⁴⁰ Charalambos K. Papastathis, "New Status for Jerusalem? An Eastern Orthodox Viewpoint", *Catholic University Law Review*, XLV., Yaz 1996, s. 725.

⁴¹ Chaim Wardi, "The Question of the Holy Places in Ottoman Times", *Studies on Palestine During the Ottoman Period*, Edr. M. Ma'oz, Jerusalem 1975, s. 387.

Kamame ve Beytüllahm Kiliselerinde ikamet edemeyecekleri belirtilmekteydi⁴². Batı Hristiyan âlemi tabii olarak bu dışlanmayı kabul etmediler ve Kudüs'e yeniden geri dönmek için uğraşlar başlatıldılar. Nihayet 1333'te Kudüs'e geri gelmeyi başardılar⁴³.

Kudüs'e geri dönen Latinler kısa zaman sonra Rumların konumuyla kendi konumlarını eşit hale getirdiler ve olağanüstü bir şekilde pozisyonlarını genişlettiler. 1341'de Latinler, Kamame Kilisesi'ne geri dönmeyi başardılar. Beş yıl sonra da konumlarını Beytüllahm Kilisesi'ne ve Gethsemane'ye kadar genişlettiler⁴⁴. Ayrıca 24 Kasım 1427 tarihli Sultan Barsbay(1422-1438) tarafından verilen ve 17 Nisan 1472 tarihli Sultan Kayıtbay (1468-1496) tarafından verilen fermanlarda Kamame Kilisesi'ni ziyaret etmek için alınan bir dirhemden Frenklerin muaf tutuldukları belirtilmektedir⁴⁵. Bu durumdan anlaşılacağı üzere Memluklar döneminde Rum Patrikhanesi, Salahaddin Eyyubi zamanında kazandığı imtiyazları ve tasarruflarındaki Kutsal Yerleri Latinlere kapırmaktaydılar.

Yavuz Sultan Selim, Mercidâbık'ta Memluklara karşı kazandığı zaferden sonra Aralık 1516 tarihinde bir kısım devlet ricali ile birlikte Kudüs'e gelmiştir⁴⁶. Böylece Kudüs fethedilmiş ve Kudüs Rum Patrikhanesi Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Ancak Kudüs daha fethedilmeden Kudüs Rum Patriği Athanasios bir gurup rahiple İstanbul'a gelerek, Hz. Ömer'in kendilerine verdiği fermanı Fatih Sultan Mehmet'e göstererek eski imtiyazlarının yenilenmesini istemişlerdir⁴⁷. Fatih de Hz. Muhammed tarafından sadaka ve ihsan olunan, mübarek pençesiyle imzalı hat⁴⁸ ve Hz. Ömer'in verdiği kûfi hattıyla yazılmış ferman ve *selâtin-i mâziyyeden sadaka ve ihsan olunan hatt-ı hümayûnlar* gereğince imtiyazlarını yenilemiştir. Osmanlı Devleti'nde Kudüs Rum Patrikhanesi her ne kadar Yavuz döneminde Osmanlı hâkimiyetine alınmışsa da, patrikhanenin statüsünün bu fermanla, Hz. Ömer tarafından Rum Patriği Sophronios'a verilen ferman esas alınarak Fatih tarafından belirlendiği anla-

⁴² F. V. Verdy Du Vernois, *Die Frage Der Heiligen Stätten (Ein Beitrag Zur Geschichte Der Völkerrechtlichen Beziehungen Der Ottomanischen Pforte)*, Berlin 1901, s. 18.

⁴³ Chaim Wardi, a.g.m., s. 387.

⁴⁴ Charles A. Frazee, *Catholics and Sultans-The Church and the Ottoman Empire*, Cambridge University Press 1983, s. 59.

⁴⁵ F. V. Verdy Du Vernois, a.g.e., s. 18-23.

⁴⁶ Kâmil Cemil El-Aselî, "Kudüs (Osmanlı Dönemi ve Sonrası)", *TDK İslam Ansiklopedisi*, XXVI, Ankara 2002, s. 334.

⁴⁷ Ralph S. Hattox, "Mehmed the Conqueror, The Patriarch of Jerusalem, And Mamluk Authority", *Studia Islamica*, S. 90, 2000, s. 107-108.

⁴⁸ Hz. Resûl-i Ekrem tarafından sadaka ve ihsan olunan mübarek pençesiyle imzalı hattın kâsıtı, Hz. Muhammed'in İslam Ülkeleri'nde gayrimüslimlere ne şekilde muamele edileceğine dair bilgi veren belgedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bu belgeye istinat edilen birkaç Arapça yazılmış hatt-ı hümayûn bulunmaktadır. Bkz. BOA, HAT, 1516/47.

şılmaktadır⁴⁹. Patrikhanenin statüsünün belirlendiği 1458 tarihli bu fermanla, Kudüs'teki Rumlara ait olan Kutsal Yerler bir bir sayılarak, patrikhaneye bir takım imtiyazlar verilmiştir. Buna göre; patrikhane ve yamaklarının bac, haraç ve sair vergilerden muaf oldukları, evvelki Müslüman sultanların, Hz. Ömer'in ve kendisinin verdiği imtiyazların kendisinden sonra da geçerli olacağı belirtilmiştir⁵⁰.

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettiği zaman Patrik Gregubar'ın İtalya'ya kaçması dolayısıyla Rum Patrikliği'nin başında kimse yoktu. Doğu ve Batı kiliselerinin birleştirilmesi hakkındaki ihtilaflar sebebiyle bu makam epey zamandan beri boş bulunmaktaydı. Sultan Mehmet, fetihten sonra Ortodoks Kilisesini bir *millet* olarak organize ederek Georgios Scolarüs'ü, *Gennedios* unvanıyla Rum Milletinin başına yani İstanbul Rum Patrikhanesi'nin başına getirdi⁵¹. Seçime müteakip Gennadios'u yemeğe davet eden Fatih, yemin edilmesi şartıyla Gennadios'a ruhani hâkimiyeti temsil eden gümüş patriklik asası, bin altın, bir at ve hilat vererek, onu sarayın kapısına kadar uğurladı⁵². Ayrıca Ercan, Mısır, Suriye, Filistin, Kıbrıs ve Rusya Ortodokslarının yönetimi İstanbul Rum Patrikhanesi'ne verildiğini belirtmektedir⁵³. Ancak bu dönemde bu yerlerin Osmanlı toprakları dışında olmasından dolayı, burada yaşayan Ortodoksların İstanbul Rum Patrikliği'ne bağlanması zayıf görünmekle birlikte, Kudüs Rum Patrikliği'nin de İstanbul'a bağlı olduğunu gösteren bir bilgiye sahip değiliz. Patrik Athanasios'a verilen fermanla da buna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Esasen gerçek manada Yavuz'un Mısır ve Suriye'yi Osmanlı hâkimiyetine katmasından sonra Ortodoks Kilisesi'nin üç büyük patrikliği olan İskenderiye, Antakya ve Kudüs Patrikleri Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı'nın İstanbul merkezli merkezi-

⁴⁹ Bu konuya dair 1875 tarihli bir İrade'de, "*Hazret-i Ömerü'l-Faruk radiya'llâhu ta'âlâ 'anah efendimiz tarafından ve cennet-mekân Fatih Sultan Mehmed Hân hazretleri cânibinden ihsân ve i'tâ ve sâ'ir sâkinin-i cinân-ı selâtîn-i 'izâm-ı mâziyye taraflarından takdîr ve ibkâ buyurulmuş olan kâffe-i hukûk ve imtiyâzât-ı kadîme-i 'âci'ânemiz lutfen ve merhâmeten zât-ı şevket-simât-ı hazret-i velî-nî' met-i bi-minnetimiz pâdişâhımız efendimiz cânib-i âlîsinden temâmiyle te'kid tesbût buyurulmuş*" demektedir. Yine tarihsiz bir hatt-ı hümayûnda, "*fâtih-i İstanbul olan merhûm ve mağfûrun-leh Sultân Mehmed-i Sâni hazretlerinin ma'lûm ve meczûmı olmak hasebiyle fâtih-i merhûm muşârun ileyh hazretleri marru'z-zıkr Rum re'âyâsı kullarına kemâ fî's-sâbık 'alâ-vech'il-'alâniyye icrâ-yı merâsim-i âyîn ve diyânetleri için istiklâl ve ruhsat-ı kâmile 'inâyet ve ihsân ve gerek umûr-ı dîniyyelerinde ve gerek millet-i sâ'ireye tehavvîf? merâsim-i i'tibârîyyede nice müsâ'adât-ı imtiyâziyye-i celîlenin tesvîg ve 'ilâvesiyle mersûmını mustagrîk-ı ferâvân buyurmuş olub*" demektedir. Bkz. BOA, İrade-i Hariciye (İ.HR), 267/16056; BOA, HAT, 778/36478-B.

⁵⁰ BOA, A.DVNS. KLS. d, No: 9, s. 6.

⁵¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi-İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, II., Ankara 1975, s. 157-158; G. Georgiades Arnakis, "The Greek Church of Constantinople and the Ottoman Empire", *The Journal of Modern History*, XXIV/3, Eylül 1952, s. 235-236.

⁵² BOA, HAT, 778/36478-B. Fatih Sultan Mehmet'in Rum Patriği'nin patriklik merasiminde yaptığı bu taltifler ve ihsanlar Gennedios'tan sonra bir kaide haline gelerek Sultan IV. Mehmet zamanına kadar devam etmiştir. Sultan IV. Mehmet zamanında bir kısım taltifler ve ihsanlar feshedilerek Rum Patriklerine sadrazam huzurunda sadece hilat giydirilmiştir. Bkz. BOA, HAT, 778/36478-B.

⁵³ Yavuz Ercan, a.g.m., s. 403.

leştirme politikası neticesinde de Doğu Patriklerine İstanbul Rum Patriği altında bir statü verilmiştir⁵⁴. İstanbul Rum Patriği Babiâli tarafından *millet-i Rum'un* başı olarak kabul edilmiştir. Ayrıca İskenderiye, Antakya ve Kudüs Patriklerinin her biri kendi yetki alanındaki işler üzerinde tam yetkiye sahiptirler⁵⁵.

Yavuz, Aralık 1516 tarihinde Kudüs'e geldiği zaman, kendisini karşılayanlar arasında Kudüs Rum Patriği Dorotheos da bulunmaktaydı. 1506-1537 yılları arasında patriklik görevinde bulunan Dorotheos, gerek Arapça'da gerekse Yavuz tarafından kendisine verilen fermanla ismi Attalia olarak geçmektedir. Yavuz'un Dorotheos'a verdiği fermanla, Rumların tasarruflarındaki Kutsal Yerler tek tek belirlenerek, Fatih'in patrikhaneye tanıdığı bir kısım yetki ve muafiyetler yenilenmiştir⁵⁶. Bu ferman, Kanuni Sultan Süleyman zamanında da patrik değişikliği dolayısıyla aynen yenilenmiş olup, ferman yeni patrik Germanos'a (1537-1579) verilmiştir⁵⁷.

Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra her saltanat değişikliğinde Kudüs Rum Patriklerine verilen hak ve imtiyazlar yenilenmiştir⁵⁸.

2. PATRİKHANENİN YETKİ ALANI, YETKİLERİ VE İMTİYAZLARI

Osmanlı Devleti'nde her patrikhanenin yetki alanları belirlenerek, yetkilerinin kapsadığı sınırlar çizilmiştir. Devlet bu yolla patriklerin kendi yetki alanlarının dışında kalan yerlere müdahale etmelerini engellemiştir. Örneğin, Kahire Metropolitliği'nin Akka Metropolitliği'ne müdahale etmesi üzerine İstanbul ve Antakya Rum Patrikleri durumu merkeze bildirerek, Akka Metropolitliği'nin Kudüs Rum Patriği'nin yetki alanı içinde olduğunu ve bundan dolayı atama ve azil yetkisinin Kudüs Rum Patriği'ne düştüğünü bildirmiştir⁵⁹.

Patrikhanelerin yetki alanları konusunda İstanbul Rum Patrikhanesi özel bir yere sahip olup, Osmanlı sınırlarındaki tüm Rumlar üzerinde bir nezaret yani gözetim yetkisine

⁵⁴ Salâhi R. Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, Ankara 1993, s. 31; Sotiris Roussos, "The Orthodox Patriarchate and Community of Jerusalem", *The Christian Heritage in the Holy Land*, Edr. Anthony O'Mahony vd., Scorpion Cavendish 1995, s. 211.

⁵⁵ Wayne S. Vucinich, "The Nature of Balkan Society Under Ottoman Rule", *Slavic Review*, XXI/4, Aralık 1962, s. 605.

⁵⁶ BOA, A.DVNS. KLS. d, No: 9, s. 7.

⁵⁷ BOA, A.DVNS. KLS. d, No: 9, s. 8.

⁵⁸ BOA, HAT, 3/88; BOA, Dâhiliye Nezareti İradeleri(İ. DH), 1237/96911.

⁵⁹ M. Macit Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 158.

sahiptir⁶⁰. İstanbul Rum Patrikhanesi'nin İstanbul'da bulunması ve Babıâli'ye yakın olmasından dolayı İskenderiye, Antakya ve Kudüs Patriklerini de temsil etmekteydi⁶¹. Bilhassa patrikhane Kanuni Sultan Süleyman zamanında, gücünü Ortodoks dünyasının diğer patrikleri üzerinde de hissettirmeye başladı⁶². Dolayısıyla her ne kadar Kudüs Rum Patrikhanesi doğrudan merkezle yazışma yaparak, kendi görev alanında bağımsız yetkiye sahip olsa da, İstanbul Rum Patrikhanesi, Kudüs Rum Patrikhanesi üzerinde nezaret yetkisine sahipti⁶³. Nitekim 1834/5 tarihli bir belgede geçen, "...İstanbul patriği bulunanlar Kuds-ı Şerif, Tur-i Sina ve Aynaroz ve sa'ir büyük manastırlara dahî nezâret-i şâmîle ve umûmiyyesi olmak hasebiyle anların hüsn-ı idâreleri husûsuna patrik-i mersûm kulları tarafından kemâ yenbağî dikkat ve nezâret-birle zıkr olunan mahallerin patrik ve metropolitlerin hilâf-ı rızâ ve mugâyir-i âyin bir güne hâl ü hareketleri vukû' bulur ise patrik-i mersûm mes'ul olmak ve herhalde millet-i mersûmenin emn ü âsâyişleri emn ü ehemmine kemâliyle ihtimâm ve dikkât kılınmak üzere mukaddemce virilen buyuruldunun..." ibaresinden bu durum açıkça anlaşılmaktadır⁶⁴. Yine 1865 tarihli İstanbul Rum Patriği Nizamnamesi'nin girişinde "İstanbul Patriği bulunan zatın İstanbul Patriklîği'ne tâbî ve merbût olan kâffe-i sunûf-ı rehâbînün re'îsi rûhâniyyesi olduğu cihetle" diye geçmektedir⁶⁵.

XIX. yüzyılda İstanbul Rum Patrikhanesi ile benzer yetkilere sahip olan Kudüs Rum Patrikhanesi'nin yetki alanı⁶⁶ patrik beratlerine göre Kudüs, Tur-i Sina, Gazze, Remle, Cebel-i Aclûn, Akka, Safed ve bunlara tabi kazalardır⁶⁷.

Osmanlı topraklarında patrikhanenin yetki alanlarının çizilmesi, o bölgedeki tüm Rum kiliselerinin patrikhaneye bağlı olduğu manasına gelmemelidir. Çünkü arşiv vesikalarında Heybeli Ada'daki Ayayorki Manastırı'nın Kudüs Rum Patrikhanesi'ne bağlı olduğu

⁶⁰ M. Macit Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 156-157.

⁶¹ G. Georgiades Arnakis, *a.g.m.*, s. 243.

⁶² Bülent Atalay, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, İstanbul 2001, s. 7.

⁶³ Kudüs Patrikhanesi'nin kendi görev alanında bağımsız yetkiye sahip olduğu konusu, Patriklerinin İstanbul'a gelmek için doğrudan merkezle yazışıp izin almalarından da anlayabilmekteyiz. Mesela 1849 yılında Kudüs Rum Patriği II. Cyril, bazı hususi işlerini görmek için Kudüs'ten İstanbul'a gelmek için merkezden izin istemiştir. Ayrıca 1845 tarihli bir iradede, "*Kudüs Patriklîği pek kadîm olmasından ve Rum Patrikhânesine dahâlet ve ilticâyâ kendülerince mecbûriyyet görünememesinden dolayı mahzarlarını doğrudan doğruya kapuya takdîm kılınması imtiyâzları icâbından olacağı ve kabul buyurulmaz ise tekrâr Kudüs'e iş'âra mecbûr bulunacakları îrâdiyle bu bâbda ta'annüd olunmuş*" denmektedir. Bkz. BOA, A. AMD, 9/100; BOA, İ. HR, 57/2681; BOA, İ. HR, 28/1320.

⁶⁴ BOA, HAT, 778/36471; M. Macit Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 156.

⁶⁵ Düstur, I. Tertip, II. Cilt, s. 916. Nizamname hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cenk Reyhan, "Osmanlı'da Millet Nizamnameleri: Avrupa İle Uyum Sürecinde Rum-Ermeni-Yahudi Cemaat Düzenlemeleri", *Belgeler*, XXVII/31, Ankara 2006, s. 33-90.

⁶⁶ M. Macit Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 118.

⁶⁷ Karakoç Sarkis, *Külliyât-ı Kavânin*, Belge No: 2506; 3403.

belirtilmektedir.⁶⁸ Yine İstanbul'daki 94 Rum Kilisesi'nden 84'ü İstanbul Rum Patrikhanesine, 3'ü Kudüs Rum Patrikhanesine ve 1'i Sina Başpiskoposluğuna bağlıdır.⁶⁹

Kudüs Rum Patrikhanesi'nin merkezi Kudüs olmasına rağmen patrikler 1645-1845 yılları arasında İstanbul'da ikamet ederek Kudüs'e vekillerini göndermişlerdir⁷⁰. Bu konuda 1834/5 (H. 1250) tarihli bir hatt-ı hümayûnda *Der-sa'âdetde mukîm Kuds-ı Şerîf Patriği* diye bir tabir geçmektedir⁷¹. Dowling'a göre, Patrik Theophanes (1608-1641) Fener'de Prens Cantacuzene'ye ait olan bir mülkü satın almış ama 1649 yılında bu mülk yanmıştı. Yanan bu mülk İstanbul tüccarları tarafından yeniden inşa edilmiş ve bir süre sonra olağan olarak Kudüs Rum Patrikleri burada ikamet etmeye başlamış⁷². Mazza, Kudüs Rum Patriği'nin Osmanlı Devleti ile bağını sağlamlaştırmak için ikametini Kudüs'ten İstanbul'a taşıdığını belirtmektedir⁷³.

Bu konuda kaynaklarda farklılıklar bulunmaktadır. Kömürçüyan, Hagios Georgios Kilisesi'nin⁷⁴ (Ayios Yeoryios ya da Aya Yorgi) Eflak beylerinden Kantakuzenos'a ait küçük bir kilise iken Kudüs Patriği Theophanes tarafından satın alındığını ve 1728 yılında kilisenin yandığını belirtmektedir⁷⁵. Bu konuda Göktürk, Kudüs Rum Patrikliğine bağlı olan bu kilisenin 1132 yılında inşa edildiğini ve 1730 yılında yandığını belirtmektedir⁷⁶. Hovhannesyan ise, *Aya Yorgi* kilisesinin Kudüs Rum Patrikhanesine bağlı ve mahsus olduğunu belirterek, *birkaç yıldan bu yana Kudüs'e gitmeyen patrik burada kalır ve orada sadece vekili bulunur* demektedir⁷⁷.

⁶⁸ BOA, İ. DH, 1189/93063, s. 1; BOA, A.DVNS. KLS. d, No:2, s. 148.

⁶⁹ M. Zafer Karaca, "İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri", *Tarih ve Toplum*, XVIII/105, Eylül 1992, s. 27.

⁷⁰ M. Macit Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 118. Patriklerin patrikhane merkezinde değil de İstanbul'da ya da başka bir yerde ikamet etmeleri sadece Kudüs Rum Patriklerine özgü bir durum değildir. 1891 tarihli bir belgede Antakya Rum Patriği'nin Şam'da ikamet ettiği belirtilmektedir. Ayrıca Sanjian, Kudüs Ermeni Patriklerinin İstanbul'da Ermeni Patrikhanesi'nin kurulmasından kısa bir süre sonra, patrikhanenin menfaatlerini korumak ve Babîlî'ye karşısında patrikhaneyi temsil etmek için İstanbul'da bir temsilci bulundurdıklarını belirtmektedir. Bkz. BOA, Meclis-i Vükela (MV), 63/46; Avedis K. Sanjian, *The Armenian Communities in Syria under Ottoman Dominion*, Harvard University Press 1965, s. 113.

⁷¹ BOA, HAT, 778/36478-C.

⁷² Archdeacon Dowling, *The Patriarchate of Jerusalem*, Londra 1909, s. 16.

⁷³ Roberto Mazza, "Churches At War: The Impact of The First World War On The Christian Institutions of Jerusalem, 1914–20", *Middle Eastern Studies*, XLV/2, Mart 2009, s. 209.

⁷⁴ Bu kilise hakkında detaylı bilgi için bkz. Zafer Karaca, *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri*, İstanbul 2006, s. 154-161.

⁷⁵ Eremya Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi 17. Asırda İstanbul*, Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1952, s. 178.

⁷⁶ Hakkı Göktürk, "Ayios Yeoryios Metodi Rum Ortodoks Kilisesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, III., İstanbul 1960, s. 1591.

⁷⁷ Sarkis S. Hovhannesyan, *Peyitaht İstanbul'un Tarihçesi*, Çev. Elmon Hançer, İstanbul 1996, s. 23.

Ancak burada bir tezatlık bulunmaktadır. Zira III. Murat zamanında 1601 ya da 1602 yılında İstanbul Rum Patrikhanesi, Aya Dimitri kilisesinden, Fener'deki Aya Yorgi kilisesine yani kaynakların ifadesiyle *Hagios Georgios Kilisesine* nakledilmiştir⁷⁸. Bugün İstanbul Rum Patrikhanesi olarak kullanılan bu kilise ile Kudüs Rum Patrikhanesi'ne bağlı olan bir kilise birbirine çok yakındırlar. Temmuz 2013 tarihinde İstanbul Rum Patrikhanesine yaptığımız ziyarette, patrikhane merkezinin Hagios Georgios Kilisesi olduğunu, kendilerinin Kudüs Rum Patrikhanesi'ne bağlı olan kiliseye de sadece Kudüs Kilisesi dediklerini öğrendik. Kanaatimizce ya İstanbul ve Kudüs patrikleri belli bir süre boyunca aynı kilisede ikamet etmişler ya da bugün de olduğu gibi aynı ismi taşıyan iki farklı yerlerden bahsedilmektedir.

Kudüs Rum Patrikhanesi ikametgâhını neden İstanbul'dan Kudüs'e tekrar taşıdı? XIX. yüzyılın ortalarında Filistin Avrupalı güçler için özel bir ilgi odağı haline gelmiştir. Bu dönemde İngiltere ve Prusya tıpkı Fransa'nın Katolikleri himaye etmesi gibi Protestanlığın hamisi olarak ortaya çıktılar. Kudüs'te dini himaye politikalarının önemini kavramış bulunan bu devletler ve özellikle Fransa ile Rusya kentte bir yandan patriklik ya da piskoposluklar gibi ruhani kurumlarını kurarken veya yeniden tesis ederken bir yandan da kent ve çevresinde yoğun misyonerlik faaliyetlerine girişmişlerdir. Özellikle 1831-1840 yılları arasında Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Filistin ve Suriye'ye hâkim olduğu bu zamanda başlatılan açık kapı politikası sayesinde Avrupalı devletler faaliyetlerini rahatça yapabilmekteydiler⁷⁹. 1841 yılında Prusya ve İngiltere'nin ortak girişimleriyle Kudüs Protestan Piskoposluğu açıldı⁸⁰. Bunun üzerine 1847 yılında Papa IX. Pius Kutsal Topraklarda Rumlara karşı etkinliğini daha da artırmak için 1187'den beri ilk kez Kudüs'e bir Latin patriği olarak Joseph Valerga'yı atadı. Böylece Kudüs'te Latin Patrikliği kurulmuş ve başına da ilk patrik olarak çok enerjik bir kişiliğe sahip biri atanmıştı. Valerga, Kutsal Topraklarda Latin haklarını korumak için aktif bir misyonerdi ve bu zamana kadar Musul'da görev yapmış olup, birçok Doğu dilini biliyordu. İşte böyle bir ortamda Kudüs Rum Patriği artık İstanbul'da ikamet ederek Kudüs'teki nüfuzunun azalmasını izleyemezdi. Rusya'nın da teşvikleriyle 1845 ya da 1847 yılında patrik II. Kyrillos(Cyrl) ikametini Kudüs'e taşıdı⁸¹.

⁷⁸ Settari F. İksel, a.g.m., s. 27; M. Süreyya Şahin, *Türkiye'deki Patrikhaneler*, İstanbul 2003, s. 21.

⁷⁹ Schölch, Alexander, "Jerusalem in the 19th Century (1831-1917)", *Jerusalem in History*, Edr. K. J. Asah, Essex 1989, s. 229; Catherine Nicault, "Osmanlı Kudüs'üne Dönüş", *Kudüs 1850-1948*, Çev. Estreya Seval Vali, İstanbul 2001, s. 47.

⁸⁰ Ş. Tufan Buzpınar, "Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 10, 2003, s. 113. Ayrıntılı bilgi için bkz. R. W. Greaves, "The Jerusalem Bishopric, 1841", *The English Historical Review*, LXIV/252, Temmuz 1949, s. 328-352.

⁸¹ Theofanis George Stavrou, "Russian Interest in the Levant 1843-1848: Porfirii Uspenskii and Establishment of the First Russian Ecclesiastical Mission in Jerusalem", *Middle East Journal*, XVII/1-2, Kış-Bahar 1963, s. 94-95.

Dowling'a göre, II. Kyrillos 1845 yılında Kudüs'te patrik seçilmesine rağmen 1867 yılına kadar Kudüs'te ikamet etmedi⁸². Ancak belgelerden anlaşıldığı kadarıyla 1847 yılında II. Kyrillos Kudüs'teydi. Çünkü bu tarihte patrik bazı hususi işlerini görmek için Kudüs'ten İstanbul'a gelmek için merkezden izin istemiştir⁸³. Buradan iki yargıya varılabilir. Birincisi, Dawling'in ifade ettiği bilginin doğru olmadığı, ikincisi ise, patriklerin merkezden izin almadan görev alanlarını terk edemeyecekleridir. Nitekim 1890 yılında Patrik Nicodemos hastalığı nedeniyle görevini yürütemeyeceğini anlayınca, İstanbul'a gelmek için merkezden izin istemiştir⁸⁴.

Osmanlı Devleti'nde patriklerin idarî, malî, adlî ve cezaî yetkileri bulunmaktadı⁸⁵. Bu yetkilerin açıklanması ya da ele alınması çalışmamızın boyutlarını aştığından dolayı bu bölümde sadece Osmanlı padişahlarının Kudüs Rum Patriklerine verdiği ferman ve beratlar ışığında patriklerin bir kısım yetkilerini açıklamaya çalışacağız.

Kudüs Rum Patrikleri yetki alanına giren yerlerde ayinleri üzere metropolit, piskopos, papaz ve keşişlerin tayin ve azletme yetkilerine sahiptirler⁸⁶. Ancak yapılan tayin ve azletmeleri Kudüs mutasarrıfı aracılığıyla merkeze bildirmeleri gerekiyordu⁸⁷. Patrikhaneye bağlı olan metropolitler şunlardır: Akka, Gazze, Yafa, Nablus, Beytüllahm, Nasıra, Bethsan, Taberya, Philadelpia, Petra ve Lydda'dır⁸⁸.

Ayrıca metropolitler patrikler gibi göreve atandıklarında devlete *pişkeş* ödemekteydiler. Kelime manası hediye, armağan olan *pişkeş*⁸⁹, patriklerin veya metropolitlerin göreve geldiklerinde devlete belli bir oranda yaptıkları ödeme olup⁹⁰, İnalcık'a göre Osmanlı açısından bu bir rüşvet değildi. Ayrıca patriklerin Babıâli'den beratlarını alırken ödedikleri para, *berat pişkeşi* olarak da adlandırılmakta olup, *pişkeş*in miktarı her rütbeden ruhani reisler için XVI. yüzyılda kanunnamelerle tespit edilmiştir⁹¹. Örneğin Patrik Dositheos öldükten sonra yerine geçen Chrysanthos(1707-1731) patriklik beratı için 9900 akçe *pişkeş* ödemiştir⁹².

⁸² Archdeacon Dowling, *a.g.e.*, s. 16.

⁸³ BOA, A. AMD, 9/100; BOA, İ. HR, 57/2681.

⁸⁴ BOA, İ. DH, 1189/93063.

⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Macit Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 149-277.

⁸⁶ Karakoç Sarkis, *Külliyât-ı Kavanîn*, Belge No:2506; 3403.

⁸⁷ BOA, İ. HR, 266/15969.

⁸⁸ BOA, MV, 91/53; Archdeacon Dowling, *a.g.e.*, s. 30-31.

⁸⁹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 2009, s. 867.

⁹⁰ M. Macit Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 187.

⁹¹ Halil İnalcık, "Ottoman Archival Materials on Millets", *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of A Plural Society*, Edr. Benjamín Braude- Bernard Lewis, New York 1982, s. 447-448.

⁹² Hasan Çolak, *Relations Between the Ottoman Central Administration and the Greek Orthodox Patriarchates of Antioch, Jerusalem and Alexandria: 16th-18th Centuries*, The University of Birmingham, Ph.D., Birmingham 2012, s. 106.

Yavuz Sultan Selim'in Kudüs Rum Patriği II. Dorotheos'a, Kanuni Sultan Süleyman'ın da Patrik Germanos'a verdiği fermanlarda ölen metropolit, piskopos, papaz, bunların yamakları ve diğer kendilerine tâbi cemaatlerinin geri bıraktıkları mallara patriklerin el koyma hakkına sahip oldukları belirtilmektedir. Bu hak üç asır sonra Patrik Nicodemos ve Patrik Hierotheos'a verilen beratlarla da geçerliliğini aynen korumaktadır⁹³. Şüphesiz patriğin mirasa el koyma hakkı bu mirasın kendisine geçtiği manasında olmayıp, varis bırakmadan ölen din adamlarının miras ve defin gibi işlerinin yapılıp, terekesinden geri kalanların patrikhaneye aktarıldığı manasına gelmektedir⁹⁴. Nitekim 13 Ağustos 1872 tarihli Şam Valisi, Kudüs Mutasarrıfı ve naibine gönderilen bir emr-i âlide, Kudüs'te Rum milleti rahiplerinden Gesariyos'un (كساريوس) ölmesi üzerine patrikhane mallarına el koymuştur. Bunun üzerine rahibin varisleri duruma itiraz ederek, malların kendilerine verilmesini istemişlerdir. Ancak varisin itirazı kabul edilmemiş olup, mallar patrikhane-ye bırakılmıştır⁹⁵. Patrikhanenin ölen rahiplerin mallarına el koyma yetkisi, 1873 yılında patrikhane ve varisler arasında tekrar çekişme konusu olmuştur. Bunun üzerine *bilâ varis ölen rahiplerin terekeleri hakkında* bir buyruldu hazırlanmıştır. Buyrulduya göre patrikhane; Kudüs Rum rahiplerinden Gesariyos Hacı Yuvakim'in ölmesi üzerine kendisinin Atına Bankası'ndaki parasına, ellerindeki patrikhanenin ölen rahiplerin mallarına el koyma yetkisine sahip olduğunu gösteren birçok berata dayanarak el koymak istemiştir. Ayrıca yine Şarköylü Yani nam kimesnenin biraderi olan Kudüs Rum papazlarından Bartaniyos'un *emval-i metrikasına* Kudüs Rum Patrik vekili Yakudos tarafından el koyulmuştur. Ancak varislerin buna itiraz etmeleri üzerine mesele Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'ye sevk edilmiştir. Bunun üzerine yapılan incelemede 1591/2 (H. 1000) tarihinden itibaren beratların bir kısmında *bila-varis* lafzının atlandığı için bu hususun sorun yarattığı anlaşılmış ve varis bırakmayan ya da ortada varisi bulunmayan rahiplerin mallarına patrikhanenin el koyabileceği kararına varılmıştır. Ayrıca ölen rahibin varisleri var ise, kiliseye ait eşya ve malların mensup oldukları patrikhane memurlarına, diğer eşya ya da malların ise varislere teslim edilmesi kararlaştırılmıştır⁹⁶.

H. Ömer'in ve Osmanlı padişahlarının Kudüs Rum patriklerine verdiği fermanlarda patrikhanenin muafiyetleri konusunda; *onlar cizye, ğafr, bac ve diğer mevâcib denilen vergilerden muafırlar* denilmektedir⁹⁷. İslâm hukukunda zimmet statüsündekiler cizye vergisi vermek zorunda olup, verginin şekil ve miktarı Hz. Ömer tarafından tespit edilmiştir⁹⁸. Ancak

⁹³ Karakoç Sarkis, *Külliyât-ı Kavânin*, Belge No:2506; 3403.

⁹⁴ Yavuz Ercan, *a.g.e.*, s. 207.

⁹⁵ Karakoç Sarkis, *Külliyât-ı Kavânin*, Belge No:2516.

⁹⁶ Düstur, I. Tertip, III. Cilt, s. 568-570.

⁹⁷ BOA, A.DVNS. KLS. d, No: 9, s. 5-8. BOA, HAT, 1516/47.

⁹⁸ Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)", Çev. Şinasi Altundağ, *Belleten*, S. 32, Ankara 1944, s. 606, 608-609.

patrikhanenin patrikleri gerek fermanlarda belirtildiği gibi gerekse ‘*Salisü'l-haremeyn*’ olarak kabul edilen Kudüs şehri, Mekke ve Medine ahalisi gibi eskiden beri vergi muafiyetine tâbi olduklarından dolayı patrikten de vergi alınmamaktaydı⁹⁹.

Rum patriklerine verilen fermanlarda *onlar cizye, afr, bac ve diğer mevâcib denilen vergilerden muaftırlar* tabiri Kudüs Rum Patrikhanesi’ne bağlı tüm piskopos, keşiş ve rahipleri kapsar mı?

Öncelikle bu tabir çok genel bir tabir olduğundan, bunun patrikhaneye bağlı tüm piskopos, keşiş ve rahipleri kapsadığını söylebiliriz. Bu konuda patriklerden tekâlif-i örfiye talep edilmemesi gerektiğine dair Kudüs kadısına gönderilen hükümler de bulunmaktadır¹⁰⁰. Ancak XIX. yüzyılın sonunda patriklik beratlarında böyle bir muafiyetin belirtilmeden sadece gümrük ve limanlardan geçerken vergi talebiyle patriklerin rencide edilmemesinin belirtilmesi¹⁰¹ ve patrikhanenin devlete bir kısım borçlarının olması¹⁰² fermanlardaki tabirden kast edilenin Kudüs’te Hristiyanlığın Kutsal Yerler’inde bütün din adamlarını değil, dini elbiseleriyle dolaşan, tamamen kendini ibadete vermiş ve başka hiçbir işle meşgul olmayan ruhban sınıfından kimseler olduğunu düşündürmektedir. Nitekim Ercan, önceleri bütün din adamlarının vergiden muaf iken, sonradan çalışan ve para kazananların vergiye tabi tutulduğunu belirterek, hastalar, sakatlar, yaşlılar ve kendini tamamen ibadete vermiş, hiçbir işle uğraşmayan gerçek din adamlarının vergiden muaf tutulduğunu söylemektedir¹⁰³. Yine bu konuda Kenanoğlu, Osmanlı Devleti içerisindeki manastır ve kiliselerde bulunan rahiplerin iki sınıfa ayrıldığını belirtmektedir. Bunlardan birincisi, münzevi yani târik-i dünya takımı olup, hiçbir işle meşgul olmayan ve manastırlarda ikamet edenler, ikincisi ise kiliselerde sadece bulunanlardır¹⁰⁴.

Fermanlarda ve beratlarda Kudüs Rum Patrikhanesi’nin yamakları olarak da Gürcü, Süryani, Kıptı ve Habeş cemaatleri belirtilmektedir¹⁰⁵. Kudüs’te Hristiyanlığın en eski Kutsal Yerler’inde Rum Patrikhanesi ile Ermeni Patrikhanesini karşı karşıya getiren en önemli mesele, Hristiyan teolojisinde İsa’daki insanî ve ilahî tabiatın katışma ve değişme olmaksızın tek bir tabiatla birleştiğini savunan Monofizit Kiliselerin tabiiyeti meselesidir.

⁹⁹ Yasemin Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs(1890-1914)*, Ankara 2004, s. 118.

¹⁰⁰ Karakoç Sarkis, *Külliyât-ı Kavânin*, Belge No:4013; 4191.

¹⁰¹ Karakoç Sarkis, *Külliyât-ı Kavânin*, Belge No:2506; 3403.

¹⁰² BOA, İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS), 104/4411.

¹⁰³ Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Belleten*, LV/213, Ankara 1991, s. 379.

¹⁰⁴ M. Macit Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 261.

¹⁰⁵ BOA, A.DVNS. KLS. d, No: 9, s. 7-8; Karakoç Sarkis, *Külliyât-ı Kavânin*, Belge No: 2599; 2506; 3403.

Monofizit akideyi benimseyen kiliseler Süryani, Kıpti ve Habeş Kiliseleridir¹⁰⁶. Esasen XVII. yüzyılın ikinci yarısında gün yüzüne çıkan bu mesele Kutsal Yerler üzerinde Rum ve Ermeni Patrikhaneleri'nin nüfuz mücadelesini yansıtmakta olup, XIX. yüzyılda da devam etmiştir¹⁰⁷.

3. PATRİKHANEDEKİ GÖREVLİLERİN TERFİ, TAYİN VE HİYERARŞİSİ

Ortodoks kilise hiyerarşisinde en başta patrik gelmekte olup, diğerleri sırasıyla piskopos, papaz, diyakoz ve rahip ile rahibelerdir¹⁰⁸. Bizans'ta mahalle papazı cemaatin resmi olarak isteği üzerine bölgedeki yetkili piskoposlar tarafından seçiliyordu. Piskoposluğa bağlı rahipler de piskoposu seçiyordu. I. Justinian tarafından yasalaştırılmış bir geleneğe göre bir piskoposlukta boşalma olduğu zaman, papazlar bir araya gelip üç isim belirliyor ve bunu eyaletin başpiskoposuna sunuyordu. Eyaletin başpiskoposu da bu üç isim arasında bir piskopos seçiyordu¹⁰⁹.

Piskoposlar terfi edince metropolit olurlardı. Metropolitler de piskoposlar gibi bir şehre veya bölgeye ait kiliselerin başıdır ve bu kiliseler aracılığıyla Hristiyan halk ile patrikhane arasında bağlantı sağlardı¹¹⁰.

Kudüs patriklerinin gerek seçimlerinde gerekse yetkilerini kullanmada İstanbul Rum patriği ile yüzyıllar boyunca sorunlar yaşanmıştır. Bunun sebebi daha önce de belirtildiği üzere Kudüs patriklerinin Kudüs'te değil de İstanbul'da ikamet etmeleri idi. İstanbul'da ikamet eden Kudüs patriği, Kudüs işleriyle uğraşmak yerine sık sık seyahate çıkar ve fırsat buldukça İstanbul Rum Patriği'nin Sinod Meclisi'ne¹¹¹ katılırdı. 1844 yılına kadar Kudüs

¹⁰⁶ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Konya 1998, s. 266.

¹⁰⁷ BOA, HAT, 526/25754; BOA, A.DVNS. KLS. d, No: 9, s. 76; Karakoç Sarkis, *Külliyyât-ı Kâvânîn*, Belge No: 2937; Rum ve Ermeni Patriklerinin arasındaki Monofizit kiliselerin tabiiyeti meselesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sami Kılıç ve İhsan Satış, "Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi İle İlgili Tartışmaları", *History Studies-International Journal of History*, 3/3, Kasım 2011, s. 226-244; Bilgehan Pamuk, "Osmanlılar Zamanında Rum-Ermeni Kiliseleri Arasındaki İlişkiler (Kudüs Örneği)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 16, 2001, s. 233-257; Yavuz Ercan, *Kudüs Ermeni Patrikhaneleri*, Ankara 1988, s. 20-25; M. Macit Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 113-117.

¹⁰⁸ Adrian Fortescue, *a.g.e.*, s. 338.

¹⁰⁹ Steven Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge University Press 1968, s. 26; M. Macit Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 91.

¹¹⁰ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, s. 114-115.

¹¹¹ Grekçe sunodos, Latince synodus'tan gelen sinod, piskopos veya başpiskopos tarafından piskoposluk bölgesinin sorunlarını çözmek için din adamlarının oluşturduğu yerel kurulu ifade etmektedir. Bkz. Ömer Faruk Harman, "Konsil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVI., Ankara 2002, s. 175.

Patrikleri, İstanbul Rum Patrikhanesi'nin Sinod Meclisi tarafından seçilmiştir. Mesela, 1661'de Patrik Nektarios'un seçiminde Sinod Meclisi; İstanbul Rum Patriği, Eflak-Boğdan beyleri, İstanbul Rum Patrikhanesi'ne bağlı metropolitler ve Osmanlı temsilcilerinden oluşmaktaydı. Uzun tartışmalar ve görüşmelerden sonra Nektarios patrik seçilmiş ve akabinde Kudüs'e bir mektup yollanarak, yeni patrik duyurulmuştur. Benzer uygulamalar 1770'de Sophronios'un, 1739'da Parthenios'un, 1775'te Abhram'in, 1787'de Prokopios'un, 1788'de Polykarpos'un, 1808'de Polykarpos'un ve son olarak 1826'da Athanasios'un patriklik seçiminde de uygulandı¹¹².

Kudüs patrikleri ikametlerini Kudüs'e taşıdıktan sonra patriklik seçimleri artık Kudüs Rum Patrikhanesi'nin Sinod Meclisi tarafından yapılmaya başlandı. Böylece patriklik seçimlerinde iki patrikhane arasında görünen rekabet bir nebze de olsa giderilmişti¹¹³. 1845 yılında Patrik V. Athanasios'un ölümü üzerine Kudüs'te yapılan seçimle Lydda Piskoposu II. Kyrillos patrik seçilmiştir¹¹⁴.

Patriklik seçiminde patrik olacak şahsın belirli bazı şartları taşıması gerekmektedir. Ayrıca patrikhane seçimi belli bir düzen ve usul (*âliyyü'l-usûl* ve *usûl-i kadîme*) çerçevesinde yapmalıydı. Örneğin V. Athanasios ölmeden önce kendi yerine Kudüs papazlarından birini halef tayin etmiş ve bunun patrikliğinin onaylanması için iltimaslarda bulunmuştu. V. Athanasios'un ölümü üzerine halef olan papaz patrikliğinin onaylanmasını istemesi üzerine İstanbul Rum Patriği meseleye müdahale ederek, gerekli olan kurallara uyulmadığını yani seçim yapılmadan bir papazın patrikliğe getirilmeyeceğini Babıâli'ye bildirmiştir. Neticede Babıâli de bunun uygun olmadığını belirterek, halefin patrikliğini onaylamamış ve seçim yapılmasını istemiştir¹¹⁵.

Mehmet Emin Âli Paşa (D.1815-Ö.1871) tarafından Ermeni Katoliklerin kendi aralarındaki anlaşmazlığına dair yazılmış tarihsiz bir layihada, Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim milletlerin patrik seçimlerine ve patriklerin görevden alınmalarına dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu layihada Âli Paşa, patriklerin doğrudan doğruya devlet tarafından seçilmediğini, mezhep usulü gereğince kendi aralarından seçilmekte olduğunu ve kendilerine verilen beratın ise memuriyetlerinin tasdiki amacıyla olduğunu belirtmektedir. Ayrıca layihada patriklerin devletin rızasına ve menfaatine aykırı hareket ettiklerinde milletin iradesiyle azledileceklerini ve gerekli durumlarda cezalandırılacağı söylenmektedir¹¹⁶.

¹¹² Anton Bertram ve Harry Luke, *Report of the Commission Appointed by the Government of Palestine to Inquire Into the Affairs of the Orthodox Patriarchate of Jerusalem*, Oxford University Press 1921, s. 167-169.

¹¹³ Anton Bertram ve Harry Luke, *a.g.e.*, s. 171.

¹¹⁴ BOA, İ. HR, 28/1320.

¹¹⁵ BOA, İ. HR, 28/1320.

¹¹⁶ BOA, Yıldız Esas ve Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı (Y. EE), 91/9, s. 2. Layihanın patrik seçilmesiyle ilgili kısmı aynen şöyledir: "...Hristiyan milletlerinin ru'esâ-yı ruhâniyyeleri öteden berü doğrudan doğruya taraf- Devlet-i

1875 yılında patrikhane hakkında yapılan düzenlemeye göre; patriklik makamının boşalmasıyla meclis bir vekil tayin ederek, merkeze mutasarrıf aracılığıyla patriklik makamının boşaldığını, seçim yapılması gerektiğini ve bu iş için bir vekil tayin edildiğini bildirir. Örneğin 1882 yılında Patrik Hierotheos'un ölümü üzerine patrik vekili olarak Nicodemos seçilmiş ve Kudüs mutasarrıfı aracılığıyla merkeze bildirilmiştir¹¹⁷. Patrik vekili tayin eden bu meclis altı piskopos ve dokuz arşimandritten oluşmaktadır. Patriğin riyaseti altında bulunan bu meclis, lüzumu halinde patrik tarafından piskopos ve arşimandrit sayısını artırabiliyordu¹¹⁸. Ancak bu sayının eksik olması patriklik seçiminde karışıklığa ve seçimin aksamasına sebep olmaktadır. 1891 yılındaki patriklik seçiminde üç arşimandritin eksik olmasından dolayı karışıklık çıkmış olup, patriklik seçimi sekteye uğramıştır. Kudüs mutasarrıfı durumu merkeze bildirerek, patrikhane nizamnamesinin üçüncü maddesi hükmünce meclis-i ruhanide altı piskopos ve dokuz arşimandrit olması gerekirken üç arşimandritin eksik olmasının müşkülatlara sebep olduğunu, ancak arşimandrit atamanın patrik tarafından yapılabilmesinden dolayı arşimandrit atamasının yapılamadığını ve ortaya çıkan karışıklıktan ötürü patriklik makamının uzun süre boş olmasının uygun olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine mezkûr meclisin hâl-i hazır ile patriklik seçiminin yapılması mutasarrıfa bildirilmiştir¹¹⁹.

Patrik vekilinin belirlenmesinden sonra her metropolit ve piskoposa haber verilerek 21 gün zarfında Kudüs'te olması bildirilir. Kudüs'te toplanan metropolit ve piskoposlar gerek Kudüs içinde gerek dışında metropolit, piskopos ve arşimandrit mertebelerine sahip olanlardan patrikliğe müstahak bildikleri bir zatın isimlerini ayrı ayrı varakalara yazıp imzaladıktan sonra patrik vekiline verirlerdi. Daha sonra kimin fazla oy alıp almadığına bakılmaksızın oy alan bütün metropolit, piskopos ve arşimandritler bir deftere yazılarak ve meclis tarafından imzalanarak Kudüs mutasarrıfı aracılığıyla merkeze bildirilir. Oy alan dinî reisler merkezde incelenerek uygun olup olmadığı, seçimin devam edip etmeyeceği patrikhaneye bildirilirdi¹²⁰. Mesela 1897 yılındaki patriklik seçiminde oy alan dinî reisler içinde Babiâli, aday gösterilen Beytüllahm Matranının babasının tebaa-i devlet-i âliyye'den

¹¹⁷ *‘Aliyyemden intihâb ve nasb olunmayub usûl-i mezheb iktizâsınca milletleri beyninde intihâb ve nasb ile taraf-ı Devlet-i ‘Aliyyeden dahî ba’zılarına berât üstâsıyla ve ba’zılarına yalnız izhâr-ı muvaffakat ve kabûl ile me’muriyetleri tasdik buyrula gelmiş ise de zaten millet-i merkûme teba‘a-i meşrû‘a-i cenâb-ı mülkdârîden olarak ez-hercîhet Devlet-i ‘Aliyyenin hükm ve nüfûzu altında ve rû‘esâ-yı mensûbe dahî fi‘len milletlerinin kefâleti tahtında olmasıyla bunlardan birinin rızâ ve menâfi‘i sallanat-ı seniyyeye mugâyir hareketi vukû‘unda millet tarafına vâki‘ olacak emr u irâde üzerine derhal ‘azl ve tebdîl veyahud icâbına göre te’dîb ve tenkîlleri icrâ olunduğu dergâr olmağın...’.*

¹¹⁷ BOA, İ. DH, 857/68661.

¹¹⁸ BOA, İ. HR, 266/15969, s. 2; Karakoç Sarkis, *Külliyât-ı Kavânin*, Belge No: 5310, s. 349.

¹¹⁹ BOA, MV, 61/62; BOA, MV, 62/87.

¹²⁰ BOA, İ. HR, 266/15969, s. 2; Karakoç Sarkis, *Külliyât-ı Kavânin*, Belge No: 5310, s. 350.

olmaması, Akka arşimandritin 1883 yılında arşimandrit mertebesinde çıkarılması ve patrikhane manastırının başkâtibi olan arşimandritin lüzumu vakiadan anlaşıldığından dolayı patriklik listesinden çıkarılmasını bildirmiştir¹²¹.

Patrik olacak şahısta aranacak şartlara gelince; birincisi, patrik olacak şahıs kırk yaşında, piskopos ya da arşimandrit rütbesinde, on sene boyunca metropolit görevinde bulunmuş olup hiçbir şekilde bir olayla itham edilmemiş ve son olarak babası ve kendisinin Osmanlı tebaasından olması gerekirdi. İkincisi, patrik olacak kişinin edepli, ahlâklı, eğitilmiş, Ortodoks itikadını iyi bilen, devlete sadık, devletin kanunlarını iyi bilen ve itaat eden bir şahıs olması gerekir. Ayrıca patrik olacak kişinin Rumca'dan başka Arapça ve mümkünse Türkçe bilmesi lazımdır¹²².

Merkez, patrikhaneye hangi isimlerin uygun olduğunu bildirdikten sonra, arşimandrit, piskopos, Kudüs haricinden çağrılmış iki yerli papaz ve Kudüs'ün Hristiyan ahalisi tarafından seçilmiş iki yerli papazdan müteşekkil bir meclis kurularak patriklik seçimine geçilir¹²³. Esasen patriklik seçimine yerli papazların da dâhil edilmesi patrikhanenin *Hellenizm* ve *Arabizm* arasında kalmasından dolayı olup, 1875 yılındaki patrikhane hakkında yapılan düzenlemenin bir sonucudur¹²⁴. Daha önce patrikhanede hep Rum ve Yunan yani Hellenizm vurgusu yapılmış ve yerli Arap rahipler patrikhanedeki kutsal kabir kardeşliği¹²⁵ adlı topluluğa dâhil edilmemeye çalışılmıştır¹²⁶. Kutsal Kabir Kardeşliği sadece Elen keşişlerden oluşan, kiliseyi yerel seviyede ele alarak patriğe kutsal topraklardaki bağışların yönetiminde, ibadethanelerin, manastırların, okulların, kurumların, arazilerin yönetilmelerinde ve tapınakların korunmalarında yardımcı olur. Bu teşkilatın kuruluşu, Kamame Kilisesi'nin inşasına kadar gitmekte olup, şimdiki şekilde örgütlenmesi ise XVI. yüzyılda meydana gelmiştir¹²⁷.

¹²¹ BOA, MV, 91/53; BOA, MV, 63/19.

¹²² BOA, İ. HR, 266/15969, s. 2; Karakoç Sarkis, *Külliyât-ı Kavânîn*, Belge No: 5310, s. 351-353.

¹²³ BOA, İ. HR, 266/15969, s. 2.

¹²⁴ 1875 yılında Kudüs Rum Patrikhanesi nizamnamesinin yayınlanmasından sonra Kudüs'teki yerli Rumlar nizamnamenin bazı maddelerine karşı çıkarak patrikhane içinde kurulacak karma meclislere ve Sinod Meclisine dâhil olmak, yerli Ortodoksların reha bin-i saire ile eşit tutularak terfi olunmak, her piskoposun memur olduğu yerde ikamet etmesi gerektiğini ve son olarak kilise kanunu gereğince rahiplerin dünya işleriyle uğraşmamalarını istemişlerdir. Bunun üzerine Babiâli, Nasır Bey başkanlığında bir komisyon kurup, meseleyi tetkik ettirmiştir. Nasır Bey, hem yerli Rumların iddialarını hem de patrikhanenin bu iddialara karşı savunmalarını dinleyerek ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *TDK İSAM Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü Arşivi*, Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı, 22/1433.

¹²⁵ *Brotherhood of the Holy Sepulchre* ya da *The Holy Community of the All-Holy Sepulchre*.

¹²⁶ P.J. Vatikiotis, "The Greek Orthodox Patriarchate of Jerusalem Between Hellenism and Arabism", *Middle Eastern Studies*, XXX/4, Ekim 1994, s. 924.

¹²⁷ Claire Mouradian, "Batılı Güçler Nezdindeki Önemli Bir Koz: Hristiyanlar", *Kudüs 1850-1948*, Haz. Catherine Nicault-Çev. Estreya Seval Vali, İstanbul 2001, s. 165.

1872 yılında Kutsal Kabir Kardeşliği ve İstanbul'daki Rumlar, Arap Ortodokslara düşmanlıklarını açıkça göstermişlerdir. Rumlar ve Arap Ortodokslar arasındaki çatışma yıllarca devam etti. Ayrıca İdinopulas'a göre, 1908 yılında kilise hiyerarşi tarafından patrik seçilen Damianos, Ortodoks Araplar tarafına eğilim gösterince patriklikten alınmıştır¹²⁸.

Piskopos, metropolit ve papazlardan oluşan karma meclis kurulduktan sonra patriklik seçimine geçilerek patrik adaylarının arasından üç isim belirlenir. Bu üç isim daha sonra Sinod Meclisi ile birlikte Kamame Kilisesi'ne geçerek burada yeni bir seçime gidilir ve üç adaydan biri patrik seçilir. Patriklik seçiminin Sinod tarafından bitmesinden sonra patrik adayı merkeze bildirilir. Merkez de seçilen patriği tasdik ederse patriklik seçimi tamamlanmış olurdu¹²⁹. Patriklik seçiminin tamamlanmasıyla yeni patriğe Kamame Kilisesi'nde tören yaptırılarak, patriklik beratı mutasarrıf tarafından takdim edilirdi. Mesela 1875 yılında patriklik makamına getirilen İzmir'deki arşimandrit rütbesine haiz Hierotheos'un¹³⁰ patriklik beratını Kamame Kilisesi'nde yapılan törende Kudüs Mutasarrıfı Ali Bey (Mutasarrıflığı 1874-1876) takdim etmiştir¹³¹. Ayrıca Patrikler padişahın kendilerine sağladığı bu lütuf ve kendilerinin Kutsal Yerler'de özgürce ve huzur içinde icra eyledikleri ayinleri için zaman zaman kilisede topluca padişaha dua ettikleri, teşekkür ve şükranlarını sunan mektuplar gönderdikleri de bilinmektedir¹³².

Patriklik seçiminden sonra patrikhane hakkında önemli bir husus da patrik makamının ne şekilde boş kalabildiği ve seçimlere dış müdahalelerin olup olmadığıdır. Öncelikle patriklik makamı, patriğin ölümünde, azledilmesinde ve görevini yapamayacak kadar hastalığında boş kalabilmekteydi. Mesela, 1872 yılında Patrik II. Kyrillos görevinden azledilmiş ve ortaya çıkabilecek olumsuz durumlar için 8-10 kadar askerle güvenliği sağlanarak, Yafa'ya gönderilmiştir¹³³. Yine 1890 yılında Patrik Nicodemos'un hastalığını fırsat bilen Rus papazlar patriğe karşı propagandalar yapmışlardır¹³⁴. Bunun üzerine Pat-

¹²⁸ Thomas A. Idinopulos, *A History of the Holiest City As Seen Through the Struggles of Jews, Christians and Muslims-Jerusalem*, Chicago 1994, s. 200. Kudüs İngiliz Mandası yönetimindeyken iki ayrı komisyon kurularak, biri patrik ve Sinod Meclisi arasındaki anlaşmazlıkları, diğeri ise patrikhane ve Arap Ortodoks Cemaati arasındaki anlaşmazlıkları incelemeye çalışmıştır. Ancak alınan bir kısım tedbirler ve tavsiyelere rağmen bir netice alınamamış ve 1931 yılında Patrik Damianos'un ölümü ardından yapılan seçimde anlaşmazlıklar açıkça bir daha görülmüştür. Bkz. "Christians", *Palestine Royal Commission Report*, Londra 1946, s. 242.

¹²⁹ BOA, İ. HR, 266/15969, s. 2.

¹³⁰ BOA, İ. HR, 267/16056, s. 3.

¹³¹ BOA, İ. HR, 268/16089; BOA, İ. DH, 905/71935.

¹³² Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, HAT, 778/36478; BOA, Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi (HR. MKT), 109/52; BOA, Dâhiliye Mektubu Kalemi (DH. MKT), 1342/102; BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV), 140/14; BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), 4025/301812.

¹³³ BOA, İ. DH, 660/45945.

¹³⁴ BOA, İ. DH, 1189/93063.

rik Nicodemos hastalığı nedeniyle görevini yerine getiremediğini, kendi yerine bir vekil seçerek patriklik seçiminin yapılması için istifa etmek istediğini ve hayatının geri kalanını Heybeliada'daki patrikhaneye bağlı Ayayorgi Manastırı'nda geçirmek istediğini merkeze bildirmiştir¹³⁵. Neticede Patrik Nicodemos'un istifası kabul edilmiş ve patriklik seçimlerinin yapılabilmesi için Tur Matranı Nikeforus (نيكفورس) patrik vekili seçilmiştir¹³⁶.

Bazı hususi hallerde bir patrik, başka bir patrikhaneye patrik seçilebilmekteydi. Mesela Patrik Hierotheos öldüğü vakit patrik olabilecek üç aday vardı: Nikodemos, Gerasimos ve Photios. Yapılan seçimden Photios patrik seçildi ama Babîâlî, Photios'un patrikliği onaylamadı. Bunun üzerine Rusya, Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunu kullanarak patrikliğe Photios yerine Nicodemos'un seçilmesini sağladı. Ancak Nicodemos'un hastalığı dolayısıyla Rusya papazları onun aleyhinde propaganda yapıyorlardı. Çünkü yine kendi istedikleri bir patrik adayının seçilmesini istiyorlardı. Rusya'nın bu dönemde istediği aday ise Kamame Kilisesi başkanı ya da arşimandiriti Euthymios'tu. Rum cemaatinin adayı ise Philadelphia Metropolitü Damianos idi¹³⁷. Ancak yapılan seçimde Antakya Patriği Gerasimos (1891-1896) patrik seçilmiştir. Gerasimos'tan sonra da Damianos (1897-1931) patrikliğe getirilmiştir¹³⁸. Buradan anlaşılacağı üzere iki kamyı varılabilir. Birincisi Babîâlî, cemaatin seçtiği bir patriği kabul etmeyip beratını onaylamayabilir. İkincisi ise, bir patrik başka bir patrikhaneye patrik seçilebilir.

Osmanlı Devleti'nde Kudüs Rum patrikleri ve patrikhaneye bağlı metropolitler zaman zaman muhtelif nişanlarla taltif edilmişlerdir. İncelenen belgelerden anlaşıldığı kadarıyla nişanlar verilirken Hariciye Nezareti'nin onayı gerekmekte ve emsallerine verilen nişanlarla taltif edilmekteydiler. Mesela 1872 yılında Gazze Piskoposluğu'ndan patriklik makamına getirilen II. Procopios'a (1872-1875)¹³⁹ *emsâl-i veçhile kendusune birinci rütbeden bir kat'a mecidî nişân-ı zîşâm-ı ihsân muvafık-ı şâm âli olacağı Hâriciye Nezâreti celîlesiyle münâsib gibi tezkîr olunmuş* olduğu belirtilmektedir¹⁴⁰. Yine 1875 yılında patriklik makamına getirilen Hierotheos'a da aynı usul çerçevesinde bir adet Mecidi nişanı verilmiştir¹⁴¹.

Dış devletler de bazen Kudüs Rum patriklerine ve metropolitlerine nişan takabiliyordu. Ancak bunda devletin izni gerekmekteydi. Uygulamada, patrikhane müracaatları

¹³⁵ BOA, İ. DH, 1189/93063, s. 3.

¹³⁶ BOA, İ. DH, 1189/93063, s. 1; BOA, MV, 57/19.

¹³⁷ Adrian Fortescue, *a.g.e.*, s. 289-290.

¹³⁸ BOA, MV, 63/46; Sotiris Roussos, *a.g.m.*, s. 217. 1897 yılında Damianos'un patrik olarak atanmasına dair bkz. BOA, Yıldız Perakende Adliye ve Mezâhib Nezareti Maruzatı (Y. PRK. AZN), 17/20; BOA, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y. A. HUS), 367/85; BOA, BEO, 925/69342.

¹³⁹ BOA, İ. HR, 258/15398.

¹⁴⁰ BOA, İ. HR, 258/15399.

¹⁴¹ BOA, İ. HR, 268/16093.

Hariciye Nezareti tarafından değerlendirilerek nişan itası hakkında İrâde çıkarılıyordu. İrâde'nin çıkmasıyla birlikte patrikler ya da metropolitler nişanla taltif edilmekteydi¹⁴². 1882 yılında Yunan Devleti'nin Kudüs Rum Patriği Hierotheos'ü birinci rütbeden *Büyük Salib Satiros* nişanı ile taltif etmesine izin verilmiştir¹⁴³. Yine 1888 yılında Rusya'nın Kudüs Rum Patrikhanesi'ne bağlı Nasıra Metropolitü Niko Efendi'yi birinci rütbeden murahhas Aleksandr Nefski (Александра Невского) nişanı ile taltif etmesine izin verilmiştir¹⁴⁴.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde en eski ve bağımsız olan dört Rum Patrikhanesi içinde Kudüs Rum Patrikhanesi, Filistin'deki en eski patrikhanelerden biri olup, en yüksek statüye sahiptir. 1516 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren Kudüs Rum Patrikhanesi, kendi yetki alanında bağımsız olup, patrikhaneye İstanbul Rum Patriği'nin altında bir statü verilerek, bir takım muafiyetler ve imtiyazlar tanınmıştır. Bu imtiyazlar ve muafiyetler Osmanlı Devleti'nde patrikhanenin yasal statüsünü belirlemiştir. Bu statü belirlenirken Hz. Ömer'in Patrik Sophronios'a ve Fatih Sultan Mehmet'in Patrik Athanasios'a verdiği fermanlar esas alınmıştır.

Kudüs Patrikleri 1645-1845 yılları arasında İstanbul'da ikamet etmişlerdir. Bundan dolayı Kudüs patrikleri İstanbul Rum patriğinin Sinod Meclisi tarafından seçilmişlerdir. Bu durum bağımsız olan patrikhanenin yapısına aykırı olduğundan, Kudüs Rum Patrikhanesi'nin İstanbul Rum Patrikhanesi'yle çekişmesine sebep olmuştur. Ayrıca devletin İstanbul merkezli merkezileştirme politikası neticesinde Doğu patriklerine İstanbul Rum patriğinin altında bir statü verilmesi, İstanbul patriğinin Doğu Patrikhanelerine müdahale etmesine sebep olmuştur. Kudüs patriği ikametini İstanbul'dan Kudüs'e tekrar taşıyınca bu çekişme bir bakıma giderilmiştir. Kudüs patriğinin ikametini Kudüs'e taşımasıyla birlikte patrikler Kudüs Rum patriğinin Sinod Meclisi tarafından seçilmeye başlanmıştır.

1856 Islahat Fermanı'nın getirdiği yeniliklerle birlikte Rum, Ermeni, Protestan milletlerinin nizamnamelerinin hazırlanmasından sonra 1875 yılında Kudüs Rum Patrikhanesi'nin nizamnamesi de hazırlanmıştır. Hazırlanan bu nizamname toplam 4 bölümden ve 17 maddeden oluşmaktadır. Nizamnamenin birinci bölümünde patrik ve maiyetinde bulunan Sinod Meclisi'nin vazifeleri, ikinci bölümünde patriklik seçiminin nasıl olacağı, üçüncü bölümünde patrik olacak şahısta bulunması gereken vasıflar ve son bölümde ise piskopos olarak atanacak şahısta bulunması gereken vasıflar ve piskoposluk seçiminde uyulacak usuller açıklanmaktadır. Patrikhane hakkında yapılan bu düzenlemeye Kudüs'teki yerli Rumlar Kanun-ı Esasi'nin getirdiği yeniliklere dayanarak karşı çıkıp,

¹⁴² Ali Güler, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Azınlıklar*, Ankara 2007, s. 34.

¹⁴³ BOA, İ. DH, 853/68403.

¹⁴⁴ BOA, İ. DH, 1111/86958.

patrikhane içinde kurulacak karma meclise dâhil olmak ve terfilerde Rum rahipleriyle eşit tutulmak istemişlerdir.

Bu çalışmada Kudüs Rum Patrikhanesi hakkında kesin hükümler vermek yerine, patrikhanenin tarihsel gelişimi, genel yapısı ve 1875 yılındaki düzenlemeler üzerinde durulmuştur. Bu çalışma, Osmanlı Rum patrikleri hakkında araştırma yapan araştırmacılara katkı sağlamakla birlikte, ortaya çıkan hataların ve eksiklerin ileride yeni çalışmalarla giderilebileceği umulmaktadır.

EK 1: Kuds-i Şerîf Rum Patrikhânesi Nizâmnâmesi¹⁴⁵

Fasl-ı Evvel

Birinci Mâdde: Kuds-i Şerîf Rum Patrik'i Kamâme'de patriklik dâ'iresi dâhilinde kâ'in ve Rum Milleti'ne gerek müstakillen ve gerek milel-i sâ'ire ile müştereken 'âid ve mahsûs olan bi'l-cümle ziyâretgâhlarla kilise ve manastırların ve patriklik kürsüsüne tâbi metropolidân ve piskoposlarla rehâbîn ve papasların re'isi ve nâzırı ve mezkûr manastırlara mensûb mekâtib ve hastahânelerin müdiri olup vazîfesi mârru'z-zıkr Kamâme ile sâ'ir ziyâretgâhlarda mine'l-kadîm mer'ıyyü'l-icrâ olan 'âdât-ı kadîme-i mezhebiyyelerinde evkât-ı mu'ayyenede ifâsına ve mekâtib-i mevcûde ile hastahânenin hüsn-ı idâresiyle berâber kiliselerle manastır varidâtının müsâ'adesine göre millet-i fukarâsına bakmak ve beher sene Kuds-ı Şerîf'e gelmekde olan züvvârı münâsibi vechle yerleşdirüb esbâb-ı râhatlarının istihâline mevcûd ma'ıyyeti olan rehâbînin inzîmâm-ı mu'âvenetiyle alâkadri'l-imbân bezl-i himmet itmekdir.

İkinci Mâdde: 'Avâm tarafından mevâdd-ı mezhebiyye ve rûhâniyyeye dâ'ir veyâhûd rû'esâ-yı rûhâniyyenin vezâ'if-i rûhâniyyelerine müte'allik bir gûne müsted'iyât vukû'ında patrik-i mûmâ ileyhın riyâseti tahunda meclis-i mezkûr bi'l-ictimâ' rû'yet ve ittîfâk veyâhûd akseriyyet-i ârâ ile fasl-ı mâdde ve tesviye-i maslahat iderler.

Üçüncü Mâdde: Meclis-i rûhânî altı piskopos ve dokuz arkimendidden [*arşimand-nîl*] mürekkeb olup a'zâsının hey'et-i dâ'imesi bozulmamak üzere icâbına göre 'ilâve ve tenkîh veya tebdîl-i patrikin re'y-i rûhâniyyesine muhavveldir. Bu meclis dâ'imâ patrikin riyâseti tahunda tecemmu' idüb ziyâretgâhlarla kilise ve manastırların cihât-ı rûhâniyyeye müte'allik idâre-i umûrına ve bunlara mensûb ve müte'allik olan rehâbîn ve hademenin vezâ'if-i mertebe ve husûsât-ı rûhâniyyelerine ve hayrât ve meberrâtın icâr ve istîcâr ve ferâğ ve intikâl ve bey' ve şîrâ gibi mu'âmelâtı ile bunlardan tahaddüs idecek nizâmât-ı mahsûsasına tevfikân 'âid olduğu devâ'ir-i şer'iyye ve nizâmiyyede tesviye olunacağından

¹⁴⁵ BOA, İ. HR, 266/15969; Karakoç Sarkis, *Külliyât-ı Kavânîn*, Belge No: 5310; Düstur, I. Tertip, Cilt III., s. 562.

bunların vâridâtının hüsn-ı sûretle ırbâh ve tenmiyesine ve muhtâcîn-i milletin hayrına ve mevâdd-ı rûhâniyye-i sâ'ireye dâ'ir müzâkere iderler. Meclisin karar ve müzâkerâtı patrik tarafından icrâ olunur. Patrikin gaybûbet veyâ hastalık gibi ma'zeret-i şer'îyyesi vukû'ında tarafından tevkiîl ideceği metropolid veyâhûd piskopos ve arkimendit [*arşimandrit*] yerine kâ'im olur.

Fasl-ı Sâni

Patrik intihâbına dâ'irdir.

Dördüncü Mâdde: Kudüs patrikliği mesnedinde hall vukû'ında meclis-i rûhânî bi'l-ictimâ' Kudüs'de bulunan metropolidân ve piskoposlardan evsâf-ı matlûbeyi câmi' ve zâtı kâ'immakâm olmak üzere intihâb idüb keyfiyet-i hâli ve kâ'immakâm olacak zâtı bâ-mazbata cânib-i mutasarrıfıye beyân ve takdîm idüb mutasarrıflık cânibinden dahî derhâl makâm-ı mu'allâ-yı sadâret-'uzmâya icâbına göre telgrâf veyâhûd tahrîrât ile 'arz-ı keyfiyet olunarak gerek kâ'immakâm-ı mûmâ ileyhin me'mûriyetinin tanınmasını ve gerek patrik intihâbının ber-mûceb-i nizâm icrâ olunmasını âmir cevâben tastîr buyurulacak telgrafnâme ve emirnâme-i sâmi mûcebince hareket olınacaktır.

Beşinci Mâdde: Mâdde-i sâbikanın ahkâmı icrâ olunduktan sonra kâ'immakâm tarafından patriklik kürsüsüne tâbî' ve mukırrı olan metropolitliklere ve piskoposlara mektûblar yazılıb me'âlinde patrik intihâbı için metropolitlerle piskoposların nihâyet yigirmi bir gün zarfında Kudüs Şerif'de bulunmaları bildirilecek ve ahâli tarafından meclis-i intihâbda bulunmak üzere her metropolidlikden ve piskoposlukdan birer müte'ehhil papasın kezâlik müddet-i mu'ayyene zarfında Kudüs'e gelmeleri ahâlisine mahsûsen iş'âr kılınacaktır.

Altıncı Mâdde: Müddet-i mezkûre hulûlünde med'ûvlar Kudüs Şerif manastırında tecemmu' itmiş olacağından bi'l-cümle metropolitlerle piskoposları câmi' olmak üzere meclis-i mezkûr rûhânî bi'l-ictimâ' her birerleri işbu patriklik kürsüsüne mensûb ve tâbî' olarak gerek Kudüs'de bulunsun ve gerek hâricde olsun metropolid ve piskopos ve arşimandrit mertebelerini hâ'iz bulunanlardan patriklige müstahakk bildikleri zevâtın isimlerini ayrı ayrı bir varakaya tahrîr ve imzâ-birle kâ'immakâma vireceklerdir.

Yedinci Mâdde: İşbu zevâtın kimine ziyâde ve kimine az re'y isâbet itdiğine bakılmayub cümlesi mütesâviyen kâbil-i intihâb 'add olunarak huzûr-ı meclisde esâmisi bir deftere yazılıb zîri kâ'immakâm ve a'zâ-yı meclis tarafından imzâ kılınacaktır.

Sekizinci Mâdde: Patrik olacak zât kilisece re'is-i rûhânî olduğundan mâdde-i sâbıkada beyân olundığı vechle kâbil-i intihâb olanların yapılacak defteri makâm-ı mutasarrıfıyeye gönderilecek ve işbu defterde muharrer zevâtın esâmisi makâm-ı mezkûrdan derhâl tahrîrât veya telgrâf ile Bâb-ı 'Âlî'ye 'arz u iş'âr olınacak ve şâyed bunlardan devletçe istisnâ olınacakları olur ise Bâb-ı 'Âlî cânib-i sâmisinden bi't-tenkîh diğerleri beyninde intihâbın icrâ olunması zımında cevâben vukû' bulacak emr ü iş'âr-ı mutasarrıfiden kâ'immakâm ile sinodosa bildirilecektir.

Dokuzuncu Mâdde: Mâdde-i sâbıkda beyân olunduğı üzere Bâb-ı ‘Âlî’nin emri mutasarrıflık cânibinden tebliğ olundıkda sinodos ile Kudüs manastırında bulunan sâ’ir arşimandritlerden ve brodosenclüslerden² ve hâricden med‘uvv olarak gelmiş olan yerlû papaslar ile bunlar misüllü nefis-i Kudüs ahâli-i Hristiyânı tarafından müntahib bulunacak iki yerlû papasdan mürekkeb bir meclis-i ‘umûmî ‘akd olunarak ber-mûceb-i emr usûl-ı intihâbiyyenin icrâsına mübâderet kılınacaktır. Şöyle ki, intihâba dâhil olan zevâtın üç neferi kâffe-i huzzâr-ı meclisin ya‘ni gerek rehâbînin ve gerek med‘uvv bulunan papasların hafiyyen i‘tâ-yı re‘y itmesiyle hâsıl olacak akseriyyet-i ârâ ile nâmzed ta‘yîn olacak ve işbu üç nefer nâmzedlerin ta‘yîn olundıkları ‘akîbinde bunların isimlerini hâvî varakayı meclisin a‘zâ-yı ruhânîyyesi bi‘l-istihâb Kamâme Kilisesi’ne varub a‘zâ-yı sâ’ire dahî kilisede hâzır oldukları hâlde ötedenberü icrâsı mu‘tâd olan rûsûm-ı ebniyyeye tevfiikan mezkûr üç nefer nâmzedlerin biri patrik olmak üzere sinodos hey‘et-i rûhânîyyesi tarafından re‘y-i hafi ve ekseriyyet-i ârâ ile intihâb olınacak kilisece rûsûm-ı mezhebiyye icrâ olunacak ve tesâvî-i ârâ vukû‘ında kâ’immakâmın inzîmâm-ı re‘yiyle keyfiyeti netice virilecektir.

Onuncu Mâdde: Metropolidlik ve piskoposlardan meclis-i intihâbda bulunmağa da‘vet olanlardan gelüb isbât-ı vücûd idemeyenler ‘umûmen re‘yine ittibâ‘ eylemiş olacakları misüllü meclis-i intihâba dâhil olanlardan her biri gerek râhib ve gerek papas olsun fakat bir re‘y i‘tâsına sâlih olacaktır.

On Birinci Mâdde: Ber-minvâl-i muharrer intihâb mâddesi icrâ olunduğı anda usûl-ı kadîme üzere bir kıt‘a mahzar tertîb ve terkîm ve mutasarrıflık vesâtetiyle makâm-ı celîl-i sadâret-‘uzmâya takdîm olunarak intihâb kılınan zâtın kabûl ve ta‘yîni hakkında şerefrîz-i sunûh ve sudûr buyurulacak berât-ı ‘âlişâmî şeref-vürûdunda mahallince patrikliği i‘lân ve icrâ kılınacaktır.

Fasl-ı Sâlis

Patrikliğe intihâb olunacak zâtın evsâf-ı lâzîmesi beyanındadır.

On İkinci Mâdde: Patrikliğe intihâb olınacak zâtın sinni kırkı mütecâviz ve piskopos yâhûd arkimandrit rütbesini hâ’iz bulunan zümre-i rehâbînden olması ve bir metropolidlikde hiçbir sûretle lekedâr olmayarak on sene mütemâdiyen hüsn-ı idâre ve ifâ eylemiş bulunması ve lâ-akall pederi ve kendüsü tebe‘a-i saltanat-ı seniyyeden bulunması lâzîmedendir.

On Üçüncü Mâdde: Patrik olacak zâtın âdâb ve ahlâkı şâ’ibe-i ta‘rîfden sâlim olmağa berâber ‘alâ-kadri’l-îmkân fûnûn ve ma‘ârif ve kavânîn-i kiliseye vukûf ve mu‘âmelâtı mükemmel ve ahkâm-ı mezhebiyye ve umûr-ı dîniyyelerine ri‘âyeti meslek-i sâbıkından sâbit ve müstedill olması lâzîmeden oldıktan başka ve çünkü kendüsü Kamâme ve Kudüs Şerîf ve tevâbî’i patriki ve nefis-i Kudüs’ün piskoposu olacağından re‘isi bulunacağı bi‘l-cümle kiliseler ve manastırlar ki, peder-i rûhânîyyesi olacağı Ortodoksları ve mezheblerini herhalde ve her vakit vikâyeye muktedir olması kilisenin umûr-ı rûhânîyyesi muktezâsındandır.

On Dördüncü Mâdde: Patrik bulunan zât vezâ'if-i mertebe-i rûhâniyyesinden mâ'adâ hazret-i Ömerü'l-Faruk radiya'llâhi te'âlâ 'anh efendimiz hazretleri tarafından i'tâ ve Fâtih Sultân Mehmed Hân hazretleri tarafından dahî bi'l-ihsân sâ'ir selâtîn-i 'izâm-ı mâziyye taraflarından takrîr ve ibkâ ve zât-ı şevket-semât-ı hazret-i pâdîşâhî cânib-i 'âlisinden te'kid buyurulmuş olan imtiyâzâtı hâvî berât-ı 'âlişânda muharrer kâffe-i husûsâtın icrâsına me'mûr olduğına binâ'en patrikliğe intihâb olunacak zât bend-i sâbıkda beyân olunan sıfâtı câmi' olmağla berâber intihâbını tasdik buyuracak olan saltanat-ı seniyyenin emniyet-i kâmile sine şâyân ve kavânîn ve nizâmât-ı Devlet-i 'Aliyye'ye vâkıf ve milletin emniyet ve i'tibârına lâıyk bulunması elzemdir.

Fasl-ı Râbi'

Piskoposluğa müstehakk olacak rehâbînın sıfât-ı lâzımleriyle usûl-ı intihâbiyyeleri beyanındadır.

On Beşinci Mâdde: Piskopos intihâb ve ta'yîn olınacak zâtın evvelâ 'an-asl tebe'a-i Devlet-i 'Aliyye'den olduğu hâlde devletce ve milletce bir vakitte lekedâr olmamış olması sâniyyen Kudüs Patrikhânesi'nde yâhûd manastırında terbiye görüb hüsn-ı hâl ashâbından arkimandrit yâhûd brodosenclüs? rütbelerini hâ'iz olmasa bile emekdârân ruhbândan olması sâlisen kavânîn-i kilisenin ahkâmı iktizâsınca sinn-i kemâl sâhibi ve tâmmü'l-a'zâ olarak umûr-ı kilisede ma'lûmât-ı kâfiye ve piskoposluğun hüsn-ı idâresince tecrübe-i matlûba ashâbından olması râbi'ân Rum lisânından başka lisân-ı 'Arabî'ye ve mümkün olduğu hâlde Türkçe'ye dahî âşinâ bulunması muktezîdir.

On Altıncı Mâdde: Münhal olacak piskoposluk mesnedlerine yeni piskopos intihâb ve ta'yîni sinodosun meclis-i rûhâniyyenin re'y ve tensibiyle icrâ olınacağından meclis-i mezkûr patrikin sevk ruhsatıyla piskoposluk için sıfât-ı matlûbeyi zâtlarında cem' iden rehâbînın defterini tertîb idüb bunların liyâkat-ı mütesâviye ashâbı olanlarından kiliseye en ziyâde sâdikâne hizmetleri sebkât itmiş bulunanların tercîh iderek içlerinden üç neferini açık bulunan piskoposluğa nâmzed ta'yîn edecek ve 'akabinde kiliseye varub usûl-ı mer'ıyyenin icrâsı ve yine re'y-i hafî ile zikr olunan üç nâmzedlerden birini kat'ıyyen intihâb ve ta'yîn eyleyecek ve tesâvî-i ârâ vukû'ında patrikin re'yiyle ekseriyet-i ârâ hâsıl idilecektir.

On Yedinci Mâdde: Piskoposlardan birinin velâtu vukû'ında müteveflânın ikâmetgâhı olan kasabanın mu'teberân ruhbân ve 'avâmı tarafından mûmzâ mektûb vürûdundan sonra usûl-ı intihâbiyyenin icrâsına mübâderet olınacaktır.

Fî 5 Safer sene 292 ve fî 1 Mart sene 291

EK 2: Kuruluşundan Günümüze Kadar Kudüs Rum Patrikleri¹⁴⁶

Kudüs Rum Patrikleri				
Sıra No	İngilizce	Arapça	Yunanca	Patriklik Dönemi
1	Juvenalios (Juvenal)	يوفيناليوس	Ίουβενάλιος	422-458
2	I. Anastasios	اناستاسيوس	Ἀναστάσιος	458-478
3	Martyrios	مارتيريوس	Μαρτύριος	478-486
4	Sallustios	سسالوستيوس	Σαλλούστιος	486-493
5	I. Elijah (Elias)	اييليا	Ἠλίας	494-516
6	I. John	يوحنا	Ἰωάννης	516-523
7	Peter	بطرس	Πέτρος	524-552
8	Makarios	مكاروريوس	Μακάριος	552
9	Eustohios	افستوخιος	Εὐστόχιος	552-564
10	Makarios (İkinci kez)	مكاروريوس	Μακάριος	564-575
11	II. John	يوحنا	Ἰωάννης	575-594
12	Amos	عاموس	Ἀμὼς	594-601
13	Isaacios	اساكيوس	Ἰσαάκιος	601-608
14	Zacharias	زخريا	Ζαχαρίας	609-632
15	Modestos	مودستوس	Μόδεστος	632-634
16	I. Sophronios	صفرونيوس	Σωφρόνιος	634-638
17	II. Anastasios	اناستاسيوس	Ἀναστάσιος	?-706
18	III. John	يوحنا	Ἰωάννης	706-735

¹⁴⁶ Bu liste Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki muhtelif vesikalardan, Patrikhane ile ilgili araştırma-inceleme eserlerden ve son olarak Kudüs Rum Patrikhanesi'nin internet adresindeki bilgiler neticesinde hazırlanmıştır. Bkz. BOA, İ. HR, 258/15398; BOA, İ. HR, 268/16089; BOA, İ. HR, 268/16093; BOA, İ. HR, 258/15399; BOA, İ. HR, 28/1320; BOA, İ. DH, 1189/93063; BOA, İ. DH, 660/45945; BOA, MV, 63/46; Sinan Kunceralp, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İstanbul 1999, s. 32; Johann Büssow, *Hamidian Palestine-Politics and Society in the District of Jerusalem 1872-1908*, University Berlin Institute for Islamic Studies, Ph. D, Berlin 2008, s. 595; Amnon Linder, a.g.m., s. 160; Moshe Gil, a.g.e., s. 455; Archdeacon Dowling, a.g.e., s. 16-17, 59; Anton Bertram ve Harry Luke, a.g.e., s. 167-175; http://www.jerusalem-patriarchate.info/en/patriarx_iero.htm, Erişim Tarihi 2013.

19	Theodoros	ثيوذوروس	Θεόδωρος	745-770
20	II. Elijah	ايليا	Ἡλίας	770-797
21	George	جاورجيوس	Γεώργιος	797-807
22	Thomas	توما	Θωμᾶς	807-820
23	Basilios	باسيليوس	Βασίλειος	820-838
24	III. John	يوحنا	Ἰωάννης ΣΤ΄	838-842
25	Sergios	سر جيوس	Σέργιος	842-855
26	Solomon	سليمان	Σολομών	855-860
27	Theodosios	ثيوذوسيوس	Θεοδόσιος	860-878
28	II. Elijah	ايليا	Ἡλίας	878-907
29	II. Sergios	سر جيوس	Σέργιος	908-911
30	Leontios	ليونديوس	Λεόντιος	912-929
31	I.Athanasios	اثناسيوس	Ἀθανάσιος	929-937
32	Christdoulos	لس خريستوذو	Χριστόδουλος	937-950
33	Agathon	اغاθون	Ἀγάθων	950-964
34	IV. John	يوحنا	Ἰωάννης	964-966
35	II. Christodoulos	س خريستوذو	Χριστόδουλος	966-969
36	II. Thomas	توما	Θωμᾶς	969-978
37	Joseph	يوسف	Ἰωσήφ	980-983
38	Orestis (Orestes)	اوريستس	Ὀρέστης	983-1005
39	Theophilos	ثيو فيلوس	Θεόφιλος	1012-1020
40	I.Nicephoros	نيكيفوروس	Νικηφόρος	1020-1036
41	Joannicos (Ioannicos)	يوانيكيوس	Ἰωαννίκιος	1036-1058
42	Menas	مناس	Μηνάς	1058
43	II. Sophronios	صفرونيوس	Σωφρόνιος	1059-1070
44	I. Mark	مرقص	Μάρκος	1070-1084
45	I.Euthymios	سافتيמו	Εὐθύμιος	1084
46	Symeon (Simeon)	سمعان	Συμεών	1084-1106

47	Savvas	سابا	Σάββας	1106
48	V.John	يوحنا	Ἰωάννης	1106-1156
49	Nicolaos	نقولاوس	Νικόλαος	1156
50	VI. John	يوحنا	Ἰωάννης	1156-1166
51	II. Nicephoros	نيكيفوروس	Νικηφόρος	1166-1170
52	Leontios	ليوندیوس	Λεόντιος	1170-1190
53	I.Dositheos	ذوسیتھوس	Δοσίθεος	1191
54	II.Mark	مرقص	Μάρκος	1191-?
55	Euthimios	افتیمیوس	Εὐθύμιος	
56	II. Athanasios	اثناسیوس	Ἀθανάσιος	1224-1236
57	III. Sophronios	صفرونیوس	Σωφρόνιος	1236- ?
58	I.Gregorios	غریغوریوس	Γρηγόριος	? -1298
59	Thaddeos	θαذایوس	Θαδδαῖος	1298
60	III. Athanasios	اثناسیوس	Ἀθανάσιος	1313-1334
61	II. Gregorios	غریغوریوس	Γρηγόριος	1332
62	Lazaros	لازاروس	Λάζαρος	1334-1368
63	Arsenios	ارسینیوس	Ἀρσένιος	1344
64	I.Dorotheos	ذوروئیوس	Δωρόθεος	1376-1417
65	Theophilos	تیوفیلوس	Θεόφιλος	1417-1424
66	I.Theophanis	تیوفανوس	Θεοφάνης	1424-1431
67	Joachim	یواکیم	Ἰωακείμ	1431-1450
68	II. Theophnis	تیوفانوس	Θεοφάνης	1450-1452
69	IV. Athanasios	اثناسیوس	Ἀθανάσιος	1452-1460
70	James	یعقوب	Ἰάκωβος	1460
71	Abraham	ابراهیم	Ἀβραάμ	1468
72	III. Gregorios	غریغوریوس	Γρηγόριος	1468-1493
73	Markos	رقص	Μάρκος	1503
74	II. Dorotheos	ذوروئیوس	Δωρόθεος	1506-1537

75	Germanos (Herman)	جرمانوس	Γερμανός	1537-1579
76	IV. Sophronios	صفرونیوس	Σωφρόνιος	1579-1608
77	Thephanos	ثیوفانس	Θεοφάνης	1608-1644
78	Paisios	پایسیوس	Παΐσιος	1645-1660
79	Nectarios	نکتاریوس	Νεκτάριος	1660-1669
80	II. Dositheos	دوسیتیوس	Δοσίθεος	1669-1707
81	Chrysanthos	خریسنθος	Χρύσανθος	1707-1731
82	Meletios	μελετίوس	Μελέτιος	1731-1737
83	Parthenios	παρθένιος	Παρθένιος	1737-1766
84	Ephraim	افرام	Ἐφραίμ	1766-1771
85	V.Sophronios	صفرونیوس	Σωφρόνιος	1771-1775
86	Abramios	افرامیوس	Ἀβράμιος	1775-1787
87	Procopios	بروکوپιος	Προκόπιος	1787-1788
88	Anthimos	ανθίμος	Ἄνθιμος	1788-1808
89	Polycarpus	πολικρις	Πολύκαρπος	1808-1827
90	V. Athanasios	θνασιوس	Ἀθανάσιος	1827-1845
91	II. Cyril (Kyrillos)	κیرλλس	Κύριλλος	1845-1872
92	Procopios	بروکوپιος	Προκόπιος	1872-1875
93	Hierotheos	ایروθئوس	Ἱερόθεος	1875-1882
94	Photios	φωτίوس	Φώτιος	1882
95	Nicodemos	νικόδημος	Νικόδημος	1883-1890
96	Gerasimos	جerasimos	Γεράσιμος	1891-1897
97	Damianos	δαμιανوس	Δαμιανός	1897-1931
98	Timotheos	τιμόθωos	Τιμόθεος	1935-1955
99	Benedictos	βενέδικτος	Βενέδικτος	1957-1980
100	Diodoros	διόδωρος	Διόδωρος	1981-2001
101	Ireneus	ایرینیوس	Εἰρηναῖος	2001-2005
102	Theophilos	θيوفیلوس	Θεόφιλος	2005-.....

KAYNAKLAR

1. Arşiv Vesikaları**a. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)****Bâb-ı Asaî Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Kilise Defterleri**

Defter No:2; 8; 9; 10.

Âmedî Kalemî Defterleri (A. AMD)

Dosya ve Gömlek No: 9/100, 6 Şevvâl 1265/25 Ağustos 1849.

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)

Dosya ve Gömlek No: 4025/301812, 19 Rebiyü'l-âhir 1330/7 Nisan 1912; 925/69342, 23 Şevvâl 1314/27 Mart 1897.

Dâhiliye Mektubu Kalemî (DH. MKT)

Dosya ve Gömlek No: 1342/102, 24 Safer 1301/25 Aralık 1883.

Hatt-ı Hümâyûn (HAT)

Dosya ve Gömlek No: 1516/47, 29 Cemâziye'l-evvel 1226/21 Haziran 1811; 778/36478-C, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835; 778/36478-B, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835; 526/25754, 29 Zilhicce 1225/28 Nisan 1835; 778/36478, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835; 3/88, 15 Rebiyü'l-evvel 1152/22 Haziran 1739; 36471.

Hariciye Nezareti Mektubî Kalemî (HR. MKT)

Dosya ve Gömlek No: 109/52, 20 Ramazan 1271/6 Haziran 1855.

Dâhiliye Nezareti İradeleri (İ. DH)

Dosya ve Gömlek No: 1237/96911, 11 Zilhicce 1308/18 Temmuz 1891; 1189/93063, 21 Zilhicce 1307/7 Ağustos 1890; 905/71935, 4 Kanun-i Sani 1284/16 Ocak 1869; 853/68403, 16 Mart 1298/28 Mart 1882; 1111/86958, 11 Teşrin-i Evvel 1304/23 Ekim 1888; 660/45945, 22 Şevvâl 1289/23 Aralık 1872; 857/68661, 22 Şaban 1299/9 Temmuz 1882.

Hariciye Nezareti İradeleri (İ. HR)

Dosya ve Gömlek No: 28/1320, 29 Muharrem 1261/7 Şubat 1845; 266/15969, 5 Safer 1292/13 Mart 1875; 267/16056, 8 Cemâziye'l-evvel 1292/12 Haziran 1875; 268/16089, 30 Haziran 1291/12 Temmuz 1875; 258/15398, 28 Şevvâl 1289/29 Aralık 1872; 258/15399, 13 Haziran 1289/25 Haziran 1873; 268/16093, 18 Cemâziye'l-âhir 1292/22 Temmuz 1875; 267/16056, 8 Cemâziye'l-evvel 1292/12 Haziran 1875; 57/2681, 7 Şevvâl 1265/26 Ağustos 1849.

İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS)

Dosya ve Gömlek No: 104/4411, Gurre Receb 1306/3 Mart 1889.

Meclis-i Vükela (MV)

Dosya ve Gömlek No: 63/46, 4 Şevval 1308/15 Mart 1891; 91/53, 20 Şevvâl 1314/24 Mart 1897; 61/62, 7 Cemâziye'l-âhir 1308/18 Ocak 1891; 62/87, 13 Receb 1308/22 Şubat 1891; 63/19, 23 Receb 1308/4 Mart 1891; 57/19, 22 Muharrem 1307/7 Eylül 1890.

Kâmil Kepeci Tasnifi Piskopos Mukâtaası

2539.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV)

Dosya ve Gömlek No: 140/14, 1 Zilka'de 1313/14 Nisan 1896.

Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (Y. A. HUS)

Dosya ve Gömlek No: 367/85, 23 Receb 1314/28 Aralık 1896.

Yıldız Perakende Adliye ve Mezâhib Nezareti Maruzatı (Y. PRK. AZN)

Dosya ve Gömlek No: 17/20, 20 Receb 1314/25 Aralık 1896.

Yıldız Esas ve Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı (Y. EE)

Dosya ve Gömlek No: 91/9.

b. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi

Karakoç Sarkis, *Külliyât-ı Kavânîn*, Belge No: 2606, 22 Cemâziye'l-âhir 1171/3 Mart 1758; 2506, 25 Zilk'ade 1295/20 Kasım 1878; 3403, 27 Safer 1301/28 Aralık 1883; 2516, 8 Cemâziye'l-âhir 1289/13 Ağustos 1872; 4013, 16 Ramazan 1234/9 Temmuz 1819; 4191, 28 Muharrem 1209/25 Ağustos 1794; 2599, 923; 2937, Evâil Muharrem 1227/Ocak 1812; 5310, 5 Safer 1292/13 Mart 1875.

c. TDV. İSAM Kütüphanesi ve Dokümantasyon Müdürlüğü Arşivi

Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı, 22/1433.

2. Resmi Yayınlar**Düştur**

I. Tertip, Cilt II.

I. Tertip, Cilt III.

3. Araştırma - İnceleme Eserleri

Arif el-Arif, *El-Mufasssal fî Tarihü'l-Kudüs* (المفصل في تاريخ القدس) Kudüs 1999.

Arnakis, G. Georgiades, "The Greek Church of Constantinople and the Ottoman Empire", *The Journal of Modern History*, XXIV/3, Eylül 1952, s. 235-250.

Atalay, Bülent, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, İstanbul 2001.

Avcı, Yasemin, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, Ankara 2004.

Aydın, Mehmet, "Hristiyanlık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVII., İstanbul 1998, s. 328-372.

- Çolak, Hasan, *Relations Between the Ottoman Central Administration and the Greek Orthodox Patriarchates of Antioch, Jerusalem And Alexandria: 16th-18th Centuries*, The University of Birmingham, Ph.D., Birmingham 2012.
- Benlisoy, Yorgo ve Macar, Elçin, *Fener Patrikhanesi*, Ankara 1996.
- Bertram, Anton ve Luke, Harry, *Report of the Commission Appointed by the Government of Palestine to Inquire Into the Affairs of the Orthodox Patriarchate of Jerusalem*, Oxford University Press 1921.
- Buzpınar, Ş. Tufan, “Suriye ve Filistin’de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 10, 2003, s. 107-120.
- Büssow, Johann, *Hamidian Palestine-Politics and Society in the District of Jerusalem 1872-1908*, University Berlin Institute for Islamic Studies, Ph. D, Berlin 2008.
- Nicault, Catherine, “Osmanlı Kudüs’üne Dönüş”, *Kudüs 1850-1948*, Çev. Estreya Seval Vali, İstanbul 2001, s. 37-94.
- “Christians”, *Palestine Royal Commission Report*, Londra 1946.
- CL. Cahen, “Zimme”, *MEB. İslam Ansiklopedisi*, XIII., İstanbul 1986, s. 566-571.
- Cobham, Claude Delaval, *The Patriarchs of Constantinople*, Cambridge University Press 1911.
- Çelik, Mehmet, *Süryani Kilisesi Tarihi*, İstanbul 1987.
- _____, *Türkiye’nin Fener Patrikhanesi Meselesi*, İzmir 1998.
- Demirkent, Işın ve El-ASELÎ Kâmil Cemil, vd. “Kudüs”, *TDK İA.*, XXVI., Ankara 2002, s. 323-338.
- _____, “Hitit Zaferi ve Kudüs’ün Müslümanlarca Fethinin Batı’daki Akisleri”, *Belleken*, LII/205, Ankara 1989, s. 1547-1555.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 2009.
- Dowling, Archdeacon, *The Patriarchate of Jerusalem*, Londra 1909.
- Ercan, Yavuz, “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)”, *Yeni Türkiye*, VI/32, Ankara 2000, s. 336-406.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Belleken*, LV/213, Ankara 1991, s. 271-391.
- _____, *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, Ankara 1988.
- F. V. Verdy Du Vernois, *Die Frage Der Heiligen Stätten (Ein Beitrag Zur Geschichte Der Völkerrechtlichen Beziehungen Der Ottomanischen Pforte)*, Berlin 1901.
- F. van den Steen de Jehay, *De La Situation Legale Des Sujets Ottomans Non-Musulmans*, Brüksel 1906.
- Fortescue, Adrian, *The Orthodox Eastern Church*, Londra 1908.

- Frazee, Charles A., *Catholics and Sultans-The Church and the Ottoman Empire*, Cambridge University Press 1983.
- Gil, Moshe, *A History of Palestine 634-1099*, İbranice'den Çev. Ethel Broido, New York 1997.
- Göktürk, Hakkı, "Ayios Yeoryios Metodi Rum Ortodoks Kilisesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, III., İstanbul 1960, s. 1591.
- Greaves, R. W., "The Jerusalem Bishopric, 1841", *The English Historical Review*, LXIV/252, Temmuz 1949, s. 328-352.
- Gregory Abü'l-Farac, *Abü'l-Farac Tarihi*, II., Haz. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999.
- Güler, Ali, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Azınlıklar*, Ankara 2007.
- Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Konya 1998.
- Harman, Ömer Faruk, "Konsil", *TDK İslam Ansiklopedisi*, XXVI., Ankara 2002, s. 175-178.
- Hattox, Ralph S., "Mehmed the Conqueror, the Patriarch of Jerusalem, and Mamluk Authority", *Studia Islamica*, S. 90, 2000, s. 105-123.
- Honigmann, Ernest, "Juvenal of Jerusalem", *Dumbarton Oaks Papers*, V., 1950, s. 209-279.
- Hovhannesyan, Sarkis S., *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, Çev. Elmon Hançer, İstanbul 1996.
- Hussey, J. M., *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford University Press 1990.
- Idinopulos, Thomas A., *A History of the Holiest City As Seen Through the Struggles of Jews, Christians and Muslims-Jerusalem*, Chicago 1994.
- İksel, Settar F., "İstanbul Rum Patrikhanesi", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, XI/62, Kasım 1972, s. 23-29.
- İnalcık, Halil, "Ottoman Archival Materials on Millets", *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of A Plural Society*, Edr. Benjamin Braude- Bernard Lewis, New York 1982, s. 437-449.
- John A. McGuckin, "Jerusalem, Patriarchate of", *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, I., Sussex 2011, s. 348-352.
- Karaca, M. Zafer, *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri*, İstanbul 2006.
- _____, "İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri", *Tarih ve Toplum*, XVIII/105, Eylül 1992, s. 25-31.
- Kenanoğlu, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi-Mit ve Gerçek*, İstanbul 2007.
- Kömürçüyan, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi 17. Asırda İstanbul*, Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1952.
- Krey, August C., *The First Crusade-The Accounts of Eye-Witnesses and Participants*, Londra 1921.

- Kuneralp, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İstanbul 1999.
- Kuruville, Samuel J., "The Politics of Mainstream Christianity in Jerusalem", *History Studies*, Middle East Special Issue 2010, s. 199-225.
- Linder, Amnon, "Christian Communities in Jerusalem", *The History of Jerusalem-The Early Muslim Period 638-1099*, Edr. Joshua Prawer-Haggai Ben-Shammai, New York University Press 1996, s. 121-162.
- Lundquist, John M., *The Temple of Jerusalem-Past, Present, and Future*, 2008.
- Lyyons, Malcolm Cameron ve JACKSON, D. E. P., *Selahaddin-Kutsal Savaşın Politikaları*, Çev. Zehra Savan, İstanbul 2006.
- Macpherson, J. R., "The Church of the Resurrection, or of the Holy Sepulchre", *The English Historical Review*, VII/27, Temmuz 1892, s. 417-436.
- Maher Y. Abu-Munshar, *Islamic Jerusalem and its Christians-A History of Tolerance and Tensions*, Tauris Academic Studies, Londra-New York 2007.
- Mazza, Roberto, "Churches at War: The Impact of the First World War on the Christian Institutions of Jerusalem, 1914-20", *Middle Eastern Studies*, XLV/2, Mart 2009, s. 207-227.
- Mouradian, Claire, "Batılı Güçler Nezdindeki Önemli Bir Koz: Hristiyanlar", *Kudüs 1850-1948*, Haz. Catherine Nicault-Çev. Estreya Seval Vali, İstanbul 2001, s. 159-185.
- Nedkoff, Boris Christoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)", Çev. Şinasi Altundağ, *Belleken*, S. 32, Ankara 1944, s. 599-652.
- Ortaylı, İlber, "Ortodoks Kilisesi", *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, İstanbul 2010, s. 3-24.
- Ousterhout, Robert, "Rebuilding the Temple Constantine Monomachus and the Holy Sepulchre", *Journal of the Society of Architectural Historians*, XLVIII/1, Mart 1989, s. 66-78.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II., İstanbul 1983.
- Papastathis, Charalambos K., "New Status for Jerusalem? An Eastern Orthodox Viewpoint", *Catholic University Law Review*, XLV., Yaz 1996, s. 723-731.
- Peri, Oded, *Christianity under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times*, Boston 2001.
- Roussos, Sotiris, "The Orthodox Patriarchate and Community of Jerusalem", *The Christian Heritage in the Holy Land*, Edr. Anthony O'Mahony vd., Scorpion Cavendish 1995, s. 211-224.
- Runciman, Steven, *A History of the Crusades-The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem*, I., New York 1951.
- _____, *The Great Church in Captivity*, Cambridge University Press 1968.
- Sanjian, Avedis K., *The Armenian Communities in Syria under Ottoman Dominion*, Harvard University Press 1965.

- Schölch, Alexander, "Jerusalem in the 19th Century (1831-1917)", *Jerusalem in History*, Edr. K. J. Asali, Essex 1989, s. 228-248.
- Sonyel, Salâhi R., *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, Ankara 1993.
- Stavrou, Theofanis George, "Russian Interest in the Levant 1843-1848: Porfirii Uspenskii and Establishment of the First Russian Ecclesiastical Mission in Jerusalem", *Middle East Journal*, XVII/1-2, Kış-Bahar 1963, s. 91-103.
- Şahin, M. Süreyya, *Türkiye'deki Patrikhaneler*, İstanbul 2003.
- Tibawi, A. L., "Jerusalem under Islamic Rule", *Jerusalem The Key to World Peace*, Islamic Council of Europe 1980, s.141-153.
- Tritton, A.S., *The Caliphs and Their Non-Muslim Subjects-A Critical Study of the Covenant of 'Umar*, Oxford University Press 1930.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi-İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, II., Ankara 1975.
- Vatikiotis, P.J., "The Greek Orthodox Patriarchate of Jerusalem Between Hellenism and Arabism", *Middle Eastern Studies*, XXX/4, Ekim 1994, s. 916-929.
- Vucinich, Wayne S., "The Nature of Balkan Society under Ottoman Rule", *Slavic Review*, XXI/4, Aralık 1962, s. 597-616.
- Wardī, Chaim, "The Question of the Holy Places in Ottoman Times", *Studies on Palestine During the Ottoman Period*, Edr. M. Ma'oz, Jerusalem 1975, s. 385-393.
- Warren, Charles, *The Temple or the Tomb*, Londra 1880.
- Yalduz, Alparslan, "Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII/2, 2003, s. 258-296.

4. Elektronik Kaynaklar

http://www.jerusalem-patriarchate.info/en/patriarx_iero.htm, Erişim Tarihi 2013.

